

บทที่ 2

กระบวนการการแบ่งชนชั้นชาวนา: จุดกำเนิดและความเป็นไป ในสมัยอาณาจักรสุโขทัย

สังคมไทยเป็นสังคมเกษตรกรรม ที่ดินอุดมสมบูรณ์ ซึ่งกว้างขวางเปล่ามีอยู่มากมายโดยเฉพาะในเขตที่ราบลุ่มต่าง ๆ และเป็นแหล่งที่เหมาะสมสำหรับการปลูกข้าวเป็นอย่างมาก¹ ทั้งนี้ อาชีพหลักของประชาชนไทยก็คือการปลูกข้าว² และนับเป็นอาชีพที่เป็นเส้นชีวิตของประชาชนด้วย³ สภาพของสังคมไทยตามที่ปรากฏก็เป็นไปตามที่ ออกพระศักดิ์สงครามได้บรรยายไว้ว่า "...ประชาชนพลเมืองทั้งบ้านเรือนอยู่แต่ที่ริมฝั่งแม่น้ำ เขาชอบอยู่ตามท้องที่เหล่านี้มากกว่าที่อื่น เพราะว่าพื้นดินซึ่งน้ำท่วมตลอดเวลาหกเดือนทุกปี เป็นทำเลเหมาะที่ข้าวจะงอกงามได้มาก โดยที่ไม่ต้องถกร้างว่างพง..."⁴

---

¹ อารูแบร์, จกหมายเหตุอารูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม 1, แปลโดย สันต์ พ. โคมอมบุตร (พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, 2510), หน้า 84.

² ควอริส เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, แปลโดย กาญจน์ สมเกียรติกุล และ ยุพา ชุมจันทร์. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2519), หน้า 9.

³ ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ ๗ สบ. 2.47/173 รายงานของพระยาสุทรพรหมสมบัติ อัครราชทูตสยามกรุงโตเกียว แปลจากหนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นชื่อ Japanese Abroad 12 ตุลาคม พ.ศ. 2472.

⁴ พิมาณ แจ่มจรัส (รวบรวม), "จกหมายเหตุฟอร์บั้ง", ชุมนุมจกหมายเหตุฝรั่งในประเทศไทย, (พระนคร: ผ่านฟ้าพิทยภา, 2510), หน้า 751.

อย่างไรก็ตามปรากฏว่าที่ดินซึ่งประชาชนทำการผลิตนั้นไม่ได้เป็นของตนเอง รัฐศักดินาที่ก่อสร้างสร้างตัวขึ้นตั้งแต่สังคมก่อนประวัติศาสตร์¹ ได้อ้างกรรมสิทธิ์ในที่ดินว่า อาณาจักรทั้งหมดเป็นของพระองค์แต่เพียงผู้เดียว² โดยใช้วิธีออกกฎหมายต่าง ๆ คอยควบคุมและปกป้องว่าที่ดินทั้งประเทศเป็นของพระเจ้าแผ่นดินหรือกษัตริย์ ประชาชนจะมีสิทธิ์ทำกินบนที่ดินผืนนั้นได้ก็ต่อเมื่อได้รับอนุญาตจากพระเจ้าแผ่นดินก่อน³ นอกจากนั้นอำนาจรัฐศักดินายังควบคุมประชาชนในประเทศให้อยู่ในกฎเกณฑ์โดยอาศัยการควบคุมระบบกรรมสิทธิ์ในที่ดินของปัจเจกชนในสังคม⁴ จึงเกิดการสร้าง "ระบบศักดินา" ขึ้น

ในระบบศักดินา "ประชาชน" หรือ "ไพร่" หมายถึงราษฎรที่เป็นชาวเมืองมิใช่ขุนนาง⁵ ในสังคมศักดินา ไพร่ (ซึ่งโดยส่วนใหญ่เป็นชาวนา) เป็นพลังการผลิตสำคัญที่

¹ จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย (กรุงเทพมหานคร: สภาหน้าโคม, 2517) หน้า 118 - 136, และ สังคมไทยลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาก่อนสมัยศรีอยุธยา (กรุงเทพมหานคร: ไหมงาม, 2526)

² เรื่องกฎหมายตราสามดวง, "พระไอยการเบ็ดเสร็จ," (กรุงเทพมหานคร: องค์การคุรุสภา, 2506), เล่ม 3, 115 (กล่าวว่า ที่ในแว่นแคว้นกรุงเทพพระมหานครศรีอยุธยามหาดอกภพพรรัตนราชธานีบุรีรมย์ เป็นที่แห่งพระเจ้าอยู่หัว หากให้ราษฎรทั้งหลายผู้เป็นข้าแผ่นดิน จะได้เป็นที่ราษฎรหามิได้)

³ จิตร ภูมิศักดิ์, โฉมหน้าศักดินาไทย, หน้า 148.

⁴ ร. แลงกัท, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 2 (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช, 2526), หน้า 311.

⁵ อักษรวิธานศรับท์ของหมอบรัดเลย์: พิมพ์ครั้งที่ 2 (พระนคร: องค์การคุรุสภา, 2514), หน้า 472.

หล่อเลี้ยงสังคมทั้งหมด รัฐศักดินาไทยได้สร้างระบบเพื่อควบคุมประชาชนทั้งทางการเมือง (Political Control) และทางสังคม (Social Control) ให้อยู่ในกฎเกณฑ์ระบบดังกล่าวนี้เรียกว่า "ระบบไพร่"¹

ผลของการสร้างระบบไพร่ที่สำคัญประการหนึ่งคือ การควบคุมและการเก็บรายได้ส่วนเกินทางเศรษฐกิจ (Economic Surplus) จากประชาชน และการได้รายได้เข้าสู่รัฐในรูปของสิ่งที่เราเรียกว่า การบังคับนอกเหนือเหตุผลทางเศรษฐกิจ (Extra Coercive Economic) กล่าวคือรัฐจะออกกฎหมาย มาควบคุมปัจจัยการผลิตที่ดินว่า ประชาชนสามัญมีสิทธิ์เช่าทำกินได้ตั้งแต่ 5 - 25 ไร่ ที่นาเหล่านี้จะได้รับพระราชทานจากพระเจ้าแผ่นดิน ขณะเดียวกันพระเจ้าแผ่นดินจะยึดกลับคืนเมื่อไรก็ได้² ดังนั้น ด้วย "พระมหากษัตริย์" ดังกล่าว ประชาชนสามัญที่เข้ามาทำกินในที่ดินนั้น ๆ จะต้องตอบแทนบุญคุณด้วยการนำผลิตผลที่ได้ส่วนหนึ่งให้แก่พระเจ้าแผ่นดินและขุนนางที่ให้ความคุ้มครองทางกฎหมาย ผลผลิตดังกล่าวนี้เป็นผลิตส่วนเกินที่เรียกว่า "ส่วย"

ในสมัยศักดินา ประชาชนหรือไพร่ล้วนเป็นชาวนา พวกเขาถูกพันธนาการด้วยระบบการเมืองและระบบเศรษฐกิจที่เข้มงวดควบคุมมิให้เกิดแรงจูงใจในการผลิตหรือในการสะสมทุน ความแตกค่างทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นในหมู่ชาวนาค้ำด้วยกัน จึงเป็นไปได้ในอัตราน้อยมาก ในตอนต่อไปนี้จะชี้ให้เห็นว่าเหตุไรความแตกค่างทางชนชั้นทางเศรษฐกิจในหมู่ชาวนาจึงเกิดขึ้นได้น้อยมากในระบบไพร่ของไทย

¹ปิยฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2453 (กรุงเทพมหานคร. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526), หน้า 1 (กล่าวว่าการสร้างระบบไพร่ คือระบบการเกณฑ์แรงงานจากราษฎร โดยรัฐไม่ต้องจ่ายค่าจ้าง แต่รัฐจะให้ความคุ้มครองทางกฎหมายเป็นการตอบแทน)

²เรื่องกฎหมายตราสามดวง, "พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน และนาทหารหัวเมือง," เล่ม 1, หน้า 277.

1. ชนชั้นชาวนาในสมัยรัฐศักดินา: อยุธยาถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ในสมัยศักดินา ไพร่หมายถึงชนชั้นชาวนา (Peasantry) ชนชั้นนี้เป็นพลังการผลิตที่สำคัญที่สุดในการสร้างผลิตผลเลี้ยงสังคมทั้งประเทศและเป็นชนชั้นสำคัญที่สร้างรายได้และส่วนเกินให้กับชนชั้นผู้ปกครองในสังคมไทยความสำคัญของชาวนาเหล่านี้ยังอยู่ที่การเป็นแรงงาน (corvée) ที่สำคัญของประเทศชาติ เนื่องจากแรงงานเป็นทรัพยากรที่หาได้ค่อนข้างยาก กล่าวคือ พลเมืองน้อยแต่อาณาจักรใหญ่ ดังนั้น ทุกคนจึงต้องเป็นทหารอัญชี่ สุสายัณห์ ไคร้ให้เห็นว่าระบบรัฐศักดินานี้ให้ความสำคัญกับกำลังคนมากในการทำสงคราม ดังนั้น การควบคุมกำลังคนเพื่อจัดสรรใช้ประโยชน์ให้อาณาจักร จึงถือเป็นภารกิจสำคัญ เพราะการควบคุมกำลังคนอย่างมีประสิทธิภาพ นับเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำไปสู่การขยายตัวทางเศรษฐกิจและทางการเมือง¹ ระบบไพร่จึงเกิดขึ้นเพื่อสนองจุดมุ่งหมายดังกล่าวพระเจ้าแผ่นดิน เจ้านาย และขุนนาง คือกลไกสำคัญของสังคมที่ควบคุมบรรดาชาวนาเหล่านี้² ลักษณะการควบคุมกำลังคนเช่นนี้ทำให้เกิดการแบ่งคนอย่างกว้าง ๆ 2 ชั้นชั้นทางการเมืองคือ ชนชั้นผู้ปกครองหรือนายไพร่ กับชนชั้นผู้ถูกปกครองหรือไพร่

หน้าที่ของประชาชนภายใต้ระบบไพร่เป็นหน้าที่ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ที่ต้องอุทิศให้แก่ชาติ และชนชั้นผู้ปกครอง หน้าที่ประการแรกคือ การรับราชการ หมายถึงพันธะที่ไพร่จะถูกเกณฑ์แรงงานมาทำงานให้ทางราชการในช่วงเวลาหนึ่งทุก ๆ ปี

¹อัญชี่ สุสายัณห์, "ความเปลี่ยนแปลงของระบบไพร่และผลกระทบต่อสังคมไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), หน้า 12.

²ม.ร.ว. อकिन รพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416, แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข และ ทรรณี สรุงบุญมี (พระนคร: โรงพิมพ์พิชเชส, 2521), 52-53, 164-174. กล่าวว่า คือการขึ้นสังกัด จำนวนศักดินาที่บุคคลใดบุคคลหนึ่งถืออยู่มีความเกี่ยวข้องกับจำนวนคนซึ่งอยู่ใต้อำนาจของผู้นั้นด้วย

หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าการเข้าเคียน ถ้าประชาชนคนใดมาเข้าเคียนไม่ได้ก็ต้องเสียช่วย
แทน ซึ่งจะเป็นเงินหรือสิ่งของที่ทางการต้องการก็ได้ หรืออาจใช้วิธีการจ้างคนมาอยู่เวร
แทน¹ หน้าที่ประการที่สองคือ การรับใช้มูลนาย แม้จะไม่มีระบบกำหนดเวลาที่ไพร่ต้อง
รับใช้มูลนายไว้ในกฎหมาย แต่ไพร่จะต้องถูกมูลนายใช้งานส่วนตัวอยู่เสมอ ทั้งนี้ เพราะ
ระบบการควบคุมคนของขุนนางคือ วิธีการที่พระมหากษัตริย์ให้บำเหน็จเงินเคียนแก่ข้าราชการ
และขุนนาง กล่าวคือ บรรดาข้าราชการและขุนนางมีสิทธิ์ในการไต่สวนเกินบางส่วน
จากไพร่ในความควบคุมนั้นเป็นการตอบแทน² และหน้าที่ประการสุดท้ายคือ ไพร่ต้องเป็น
กำลังรบในยามเกิดศึกสงคราม³

ดังนั้น ชีวิตของชาวนาจึงหนักอึ้งไปด้วยหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติต่อชาติและต่อสถาบัน
บ้านชีวิตส่วนตัวชาวนาก็ต้องหามาหาเลี้ยงชีพในที่คืนที่ได้รับอนุญาตให้เขาทำกินคือ 5 - 25
ไร่ ในทางปฏิบัติชาวนาจจะมีชีวิตผูกพันภายในหมู่บ้านของตนเอง ภายในท้องถิ่นเดียวกับ
มูลนายของตน⁴ ชาวนาจะทำการผลิตร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน พวกเขาจะทำการผลิต
บนที่ดินที่คืนได้รับและบนที่ดินของมูลนายด้วย อย่างไรก็ตาม ชุมชนที่พวกชาวนาอยู่ก็คง
ไม่ไกลเกินสายตาของมูลนายที่จะดูแลความประพฤติ⁵ และคอยเก็บส่วนเกินทางเศรษฐกิจ

¹ อัญชสี สุสายัณห์, "การเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่" หน้า 74.

² ครอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, 71-72.

³ อัญชสี สุสายัณห์, "การเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่" หน้า 75.

⁴ ปิยฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย พ.ศ. 2411 - 2453.

⁵ เรื่องเดียวกัน.

การที่รัฐกำหนดจำนวนที่ดินให้ถือครองนั้น เป็นเพียงเครื่องกำหนดฐานะและควบคุมคนมากกว่าจะมีเป้าหมายทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ¹ เมื่อเป็นเช่นนี้ ชาวนาอาจจะทำนาในที่ดินที่มากกว่าหรือน้อยกว่าที่กฎหมายกำหนดก็ได้ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับเงื่อนไขเวลาและกำลังแรงงาน เป็นสำคัญว่าจะมีให้มากพอที่จะทำนาของตนเองหรือไม่ด้วย ทั้งนี้เพราะการผลิตข้าวในแต่ละฤดูกาล ชาวนาต้องอาศัยแรงงานในระยะเวลาที่แน่นอน การทำนาแต่ละครั้งชาวนาจะใช้แรงงานของตนเป็นหลักทำงานร่วมกับสัตว์ และอาศัยสภาพธรรมชาติดินฟ้าอากาศช่วยในการเพาะปลูก เมื่อชาวนาต้องอยู่เวรรับใช้รัฐและขุนนางปีละ 6 เดือน² หรือในรูปแบบที่เข้าเดือนออกเดือนสลับกันไป ทำให้เวลาและประสิทธิภาพในการทำนาที่ไม่สู้ได้ผลเต็มที่ แม้ชาวนาบางรายจะได้สังกัดมูลนายที่ใจดี³ ก็ไม่กล้าขยับขยายที่นา หัง ๆ ที่มีที่ดินรกร้างว่างเปล่าอีกมากมายในแผ่นดิน⁴ เพราะรู้ว่าเมื่อที่ดินมีสภาพเรียบร้อยแล้วก็จะถูกริบไปเป็นของแผ่นดิน⁵ การขยับขยายถือครองที่ดินให้มากขึ้นต้องเป็นไปเพราะการเปลี่ยนแปลงชนชั้นของตนเองคือ จากไพร่มาเป็นขุนนางเท่านั้น⁶ ซึ่งโดยลักษณะนี้ก็เป็นที่

---

¹ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุกาป, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ (กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2518), หน้า 16. ทรงวิเคราะห์ไว้ว่าเหตุผลในการจำกัดจำนวนที่ดินให้ถือครองก็เพื่อต้องการให้คนมีจำนวนที่ดินเฉพาะที่ตนสามารถทำประโยชน์ได้จริง ๆ เท่านั้น

² ปิยฉัตร ปิตะวรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย, หน้า 14.

³ ปิยฉัตร ปิตะวรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย, หน้า 37, 43.

⁴ พิมาณ แจ่มจรัส (รวบรวม), "จกหมายเหตุรบั้ง", หน้า 759.

⁵ เรื่องเดียวกัน

⁶ ครอริช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 79 (โอกาสเลื่อนชั้นของไพร่ที่จะมาเป็นขุนนางนั้นเป็นไปได้ยาก เพราะตำแหน่งในราชการนั้นส่วนใหญ่ใช้สืบสกุล จะคัดเลือกบุตรข้าราชการด้วยกันมาเป็นข้าราชการก่อน)

ไต่ถามมาก กล่าวโดยสรุปก็คือ ระบบไพร่ เป็นระบบที่ปิดกั้นการขยายตัวของความสามารถในการเพาะปลูก ทำให้ไม่เกิดกำลังใจหรือแรงจูงใจในการคิดค้นเทคโนโลยี และไม่มีส่วนเกินเหลือพอที่จะสะสมความมั่งคั่งให้กับชนชั้นของตนเอง แต่ในทางกลับกันส่วนเกินดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดการสะสมความมั่งคั่งในส่วนรัฐหรือในส่วนของชนชั้นปกครอง

รัฐศักดินามักจะริบเอาส่วนเกินทางเศรษฐกิจในรูปแบบของภาษีต่าง ๆ เช่น จังกอบ ฤชา อากร และในรูปของผลผลิต (Tax in kind)¹ เพื่อรัฐจะได้นำไปขายเพื่อสร้างรายได้ หรือรัฐจะนำแรงงานส่วนเกินในแบบที่เรียกว่าการเกณฑ์แรงงาน (corvée) มาใช้ในงานสาธารณูปโภคต่าง ๆ โดยเฉพาะพวกช่างฝีมือจะถูกนำไปใช้ในการก่อสร้างวัดและอารามต่าง ๆ จนไม่มีเวลาทำการผลิตของตัวเอง² รัฐศักดินาจะริบเอาส่วนเกินนี้โดยตรง และรัฐจะต้องใช้ความสามารถอย่างสูงในการควบคุมบรรดาขุนนางในกรม กองต่าง ๆ ที่มีไพร่สังกัด³ ให้นำรายได้ส่วนเกินนี้ส่งให้รัฐอย่างเต็มเม็ดเต็มหน่วย แต่กระนั้นรัฐศักดินาก็มิได้เข้ามามีส่วนในการกำหนดเรื่องของพลังและปัจจัยการผลิต⁴ และก็ไม่ปรากฏเลยว่ารัฐนำส่วนเกินนี้กลับมาพัฒนาชุมชนเลย อย่างไรก็ตาม บางครั้งรัฐก็ผ่อนปรนชวามาบ้าง กล่าวคือ ถ้าปีใดผลผลิตของชาวนาไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย เกิดข้าวยากหมากแพง พระเจ้าแผ่นดินก็มักจะโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขปัญหาค้างกล่าวโดยมีพระบรมราชโองการสนับสนุนการ

¹ สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช, ลักษณะการปกครองประเทศสยามแต่โบราณ, หน้า 20.

² สุธี ประศาสนเศรษฐกิจ, "วิวัฒนาการระบบเศรษฐกิจไทยในรอบ 200 ปี", ปาจารย์สาร, (ปีที่ 9 ฉบับที่ 1 มกราคม 2525), 10.

³ ม.ร.ว. อคิน ระพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยรัตนโกสินทร์, 54-55.

⁴ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 1983) หน้า 60-74.

ทำไร่นานา¹ เพื่อที่ว่าจะได้มีส่วนเกินในอัตราที่คงที่ ชาวนาสามารถส่งมอบให้รัฐโดยไม่
เดือดร้อนมากนัก และขณะเดียวกันรายได้ของรัฐบาลในเรื่องของภาษีอากรต่าง ๆ ก็จะไม่
กระทบกระเทือนด้วย

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าความแตกต่างทางชนชั้นของชาวนา
แทบจะไม่เกิดขึ้น การผลิตข้าวมีไว้เป็นการผลิตเพื่อขาย การสะสมความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจ
ของชาวนาเกิดขึ้นได้น้อยมาก² ขณะเดียวกันเราก็ไม่อาจนำปัจจัยการผลิตมาเป็นปัจจัยใน
การกำหนดชนชั้นที่แตกต่างกันได้ เพราะที่ดินเป็นของพระเจ้าแผ่นดินแต่เพียงผู้เดียว ชาวนา
เป็นเพียงผู้อาศัยเท่านั้น ลาลูแบร์ได้ให้รูปธรรมที่น่าสนใจว่า "...ในสยามไม่มีความมั่งคั่ง
สำหรับทรัพย์สินสมบัติของบุคคลนั้น ๆ เลย นอกจากซ่อนเร้นปิดบังโดยรอบคอบ ต่างคนต่าง
ตั้งใจเลี้ยงชีวิตพอรอกภัยไปวันหนึ่ง ๆ..."³ การแบ่งบทบาททางการงานหรือการแบ่งงาน
กันทำในหมู่ชาวนาเกิดขึ้นน้อยมาก ระบบการแลกเปลี่ยนสิ่งของต่าง ๆ จะครบวงจรอยู่ภายใน
ชุมชนนั้น ๆ โดยชาวนาจะใช้เวลาว่างมาทำการผลิตทางช่างฝีมือ หรือทำการผลิตอย่าง
อื่นก็เพียงเพื่อเลี้ยงชีพเท่านั้น "...วิชาช่างโดยมากไม่เป็นสิ่งจำเป็นแก่อาณาประชาราษฎร์
ซัดสนจนยากเหล่านั้นจะพึงประสงค์ชวนชวายสร้างหรือหาใครที่จะประกอบกิจการงานสร้าง
สรรพสิ่งอันแล้วไปด้วยวิชาช่างขึ้นก็ขายไม่ได้ราคาสมแก่ฝีมือที่ได้ลงทุนลงแรงไปมาก..."⁴

¹ อัญชสี สุสายัณห์, "การเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่," หน้า 152-153.

² จักรทิพย์ นาดสุภา, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย (กรุงเทพฯ-
มหานคร: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2524) หน้า 152.

³ ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, หน้า 309.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

1.1 ชนชั้นชาวนาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

จากปัญหาที่กรุงศรีอยุธยาแตก ทำให้รัฐศักดินาในสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ พยายามสร้างความเข้มแข็งและแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ โดยเฉพาะในเรื่องของการควบคุม กำนันคน มีการปรับปรุงระบบไพร่ เพื่อให้สอดคล้องกับการเกิดขึ้นของอาณาจักรใหม่ ไพร่จะ ต้องขึ้นสังกัดกรมกองต่าง ๆ อย่างแน่ชัดและมีมาตรการในการป้องกันการสูญเสียของไพร่ ค่าย² การสร้าง การขยายและการป้องกันอาณาจักร เป็นภาระหน้าที่สำคัญที่ชนชั้นปกครอง ในระยะแรก ๆ ต้องตระหนัก ไพร่จึงแทบไม่มีเวลาเป็นของตนเอง เพราะจะต้องเข้ามา รับราชการปีละ 4 เดือน คือ เข้าเดือนออกสองเดือน³ ส่วนการผลิตข้าวก็ต้องใช้เวลา ติดต่อกันหลายเดือนตลอดฤดูกาล จึงทำให้ไม่สามารถเพิ่มพลังการผลิตได้เต็มที่

การเข้ามาของแรงงานชาวจีนทำให้ระบบการเกณฑ์แรงงานคลายความเข้มงวด ลง และเป็นการสะท้อนให้เห็นว่าแรงงานมีเหลือเฟือในสังคม ขณะเดียวกันสถานการณ์ต่าง คำนการค้ำกับต่างประเทศก็ขึ้น⁴ ทำให้รัฐหันมาใช้วิธีการเก็บเงิน "ส่วย" แทนการเกณฑ์ แรงงาน จึงเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ไพร่มีเวลาทำการผลิตได้อย่างเต็มที่ แต่ไพร่ก็ต้องเผชิญ กับการเก็บส่วนเกินต่าง ๆ อีกมากมายและหันมาเก็บเป็นเงินแทนสิ่งของเช่นสมัยอยุธยา กล่าวคือ รัชกาลที่ 2 ใ้หันมาเก็บค่านาเป็นเงิน 1 สลึงต่อไร่ (แทนข้าว 2 ถังเช่น แต่ก่อน)⁵ ซึ่งเท่ากับเป็นการให้ความสำคัญกับเงินตรา และรัฐยังเพิ่มอากรพืชสวนอีก

¹ อัญชสี สุสายัณห์, "การเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่" หน้า 51-54.

² ม.ร.ว. อคิน ระพีพัฒน์, สังคมไทยในสมัยต้นรัตนโกสินทร์, หน้า 387.

³ เรื่องกฎหมายสามทรวง "พระราชกำหนดคใหม่ 12" เล่ม 5, 239.

⁴ ชัย เรื่องศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2354 - 2453 ค่าน เศรษฐกิจ (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, 2522) หน้า 68-72.

⁵ เรื่องเดียวกัน, หน้า 64.

8 ชนิด¹ ต่อมาในรัชกาลที่ 3 รัฐบาลเก็บค่านาเป็นเงินเพิ่มขึ้นอีกเป็นสิ่งเพื่อจูงใจ เพราะเห็นว่าข้าวเริ่มพอจะมีราคา²

การทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษ ทำให้รัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หันมาเก็บภาษีกับประชาชนมากขึ้น โดยเฉพาะกับชาวนา ทั้งนี้เพื่อไม่ให้รายได้ต่ำกว่าแต่ก่อนโดยการเพิ่มภาษีถึง 40 ชนิด³ เพราะฉะนั้น การที่ชาวนามีเวลาว่างทำการผลิต มีตลาดข้าวที่แน่นอนจึงดูเหมือนจะไม่ทำให้ชาวนามีส่วนเกินเลยเมื่อต้องเผชิญกับการริคส่วนเกินจากรัฐอย่างหนักหน่วง ประกอบกับเงื่อนไขทางผลการผลิตที่ยังขาดเทคโนโลยีในการเพิ่มผลผลิตต่อพื้นที่ที่แน่นอนหนึ่ง ๆ (Intensive Farm) ของชาวนา จึงมีผลทำให้ได้ผลผลิตไม่เต็มพื้นที่ การหันไปเช่านาของมูลนายจึงเป็นทางออกหนึ่งของชาวนาในสมัยนั้น⁴ ซึ่งได้สร้างความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาขึ้นมาใหม่ภายใต้ความสัมพันธ์ทางการ เมืองของมูลนายและไพร่ในแบบเดิม

สภาวะการณ์ทางการ เมืองของลัทธิเจ้าอาณานิคมและภาวะของตลาดโลกที่ต้องการข้าวเพิ่มมากขึ้น ทำให้ไทยต้องทำสัญญากับอังกฤษอีกครั้งหนึ่ง เรียกว่า สัญญาเบาริง ในปี พ.ศ. 2398 ซึ่งนับเป็นจุดเปลี่ยน (Turning Point) ทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ คือ ทำให้การผลิตของไทยในลักษณะพอยังชีพเปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อขาย⁵ ซึ่งกระบวนการ-

¹ ชัย เรืองศิลป์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2354 - 2453 ก้าน เศรษฐกิจ, หน้า 66-67.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 149.

³ เรื่องเดียวกัน, หน้า 159.

⁴ เสถียร ลายลักษณ์, "พระราชกำหนดให้เรียกเข้าค่านารายคค," ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม

⁵ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 1 122-155.

การเปลี่ยนที่มีได้มีลักษณะทันทีทันใด) โดยเฉพาะชาวนาต่างก็เร่งผลิตข้าวอย่างเต็มที่เพื่อ
การส่งออก แต่ภายใต้สภาพการณ์ของระบบศักดินาที่จำกัดการถือครองที่ดินและการไม่ให้
สิทธิเป็นเจ้าของที่ดินอย่างสมบูรณ์ นอกจากให้สิทธิเช่าทำกินชั่วคราวที่เรียกว่าตราจอง¹
กับการเรียกเช่าสังกัดเจ้านาย² ทั้งหมดนี้เป็นการปิดกั้นเวลาส่วนตัวในการทำการผลิตอย่าง
เต็มที่โดยเฉพาะที่จะผลิตเพื่อขาย ถึงแม้ว่าในทางปฏิบัติรัฐมิได้สอดส่องว่าชาวนาจะทำกิน
บนที่ดินขนาดไหนก็ตามที่

ชาวนากลาที่จะหักล้างดวงพงที่ดินที่ห่างไกลออกไปเพื่อเป็นที่นา ทั้งนี้ เพราะ
ปริมาณความต้องการข้าวของตลาดและราคาข้าวที่ส่งออกก็สูงมาก พร้อมกับรัฐบาลประกาศ
อนุญาตให้ส่งข้าวออกนอกประเทศเพื่อที่ว่าชาวนาที่ผลิตข้าวจะได้มีกำลังใจทำนาเพราะ
ขายข้าวได้³ และในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีประกาศงดเก็บค่านาแก่
ชาวนาที่หักล้างดวงพงใหม่ นอกจากนั้น ทางกรมยังได้สอดส่องดูแลการเก็บภาษีอากร

---

¹นิติ กสิโกศล, "การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2525), หน้า 8.
(ตราจอง คือใบอนุญาตให้เป็นสิทธิ แต่มีข้อสัญญาว่า ผู้ถือต้องทำใน 3 ปี มิฉะนั้น ที่ดิน
หลุดคืนเป็นของรัฐบาล)

²David Johnston, Rural Society and the Rice Economy in
Thailand 1880 - 1930: (Ph.D. dissertation, School of History, Yale
University), pp. 10-12. (เจ้านายสามารถเรียกไพร่ในสังกัดมาใช้งานส่วนตัว
อย่างไรก็ได้ และรัฐก็ไม่กำหนดมาตรการที่แน่นอนต่อการเรียกสังกัดของมูลนาย)

³เสถียร ลายลักษณ์, "ประกาศเตือนสติผู้ซื้อข้าวชายข้าว รศ. 75",
ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5, 228-229.

ค่านาของพวกเจ้าภามีมีโทษที่ชวาวาให้ได้รับความเดือดร้อน¹ แต่ทั้งหมดนี้ชวาวาก็ยังคงไม่มีหลักประกันความแน่นอนในการถือกรรมสิทธิ์ที่ดินอยู่นั่นเอง

แม้ว่าชวาวาจะหลุดพ้นจากพันธะทางการ เมืองในเรื่องของการเกณฑ์แรงงานระดับหนึ่ง แต่ชวาวาก็ต้องสร้างส่วนเกิน (นอกเหนือจากขาย) ให้มากกว่าเก่าเพราะจะต้องมาจ่ายเป็นค่าการอยู่เวร² จ่ายอากรค่านาประเภทนาฟางลอยและนาโคกแจ่งแก่ที่ดิน³ และเหลือเพื่อทำหน้าที่ในการผลิตฤดูกาลต่อไป (Reproduction) ชำรายกว่านั้นชวาวาที่ไปเช่าที่นาของมุนายท่าจะต้องจ่ายทั้งค่าเช่าและค่านาค่วย ขณะเดียวกันชวาวาต้องจับจ่ายใช้สอยซื้อสินค้าต่าง ๆ ที่นำเข้ามาจากต่างประเทศมากขึ้นกว่าเดิม⁴ อันจะทำให้ชวาวาเข้าผูกพันกับระบบตลาดมากขึ้น ลักษณะทั้งหมดที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่าเริ่มมีความแตกต่างทางเศรษฐกิจในชุมชนชั้นชวาวาขึ้นบ้างแล้วแต่ไม่เด่นชัดจนเห็นข้อเปรียบเทียบ ความแตกต่างมีเพียงว่าถ้าทำการผลิตมาก ขายมาก ก็จะได้ผลตอบแทนมาก

ความต้องการข้าวในตลาดต่างประเทศมีมากขึ้นเรื่อย ๆ รัฐจึงผ่อนคลายนโยบายกีดกันในเรื่องปัจจัยการผลิตกับผลกำไรผลิตด้วยการออกกฎหมายกระจายที่ดินบางส่วนของรัฐให้อยู่ในมือของชนชั้นขุนนางและชวาวาอย่างเป็นทางการ เพื่อเป็นหลักประกันความมั่นคงต่อการผลิตข้าวในแต่ละฤดู พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานที่นาให้กับพระเจ้าลูกเธอ พระธิดาเธอทั้งหลาย แม้ว่าจะยังไม่ถึงมือของชวาวาโดยตรงก็ตาม

¹ เติญร ลายลักษณ์, "ประกาศว่าด้วยราษฎรชาวกรุงเช่าถวายเป็นเลือก รศ. 74," ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 5, หน้า 181-183.

² อัญชลี สุสายันท์, "การเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่," หน้า 298.

³ นิติ กสิโกศล, "การเก็บค่านาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์," 28-31.

⁴ สุธี ประศาสน์เศรษฐ, "ลักษณะของเศรษฐกิจไทยระหว่างปี 2398 - 2453"

แต่ก็นับว่าเป็นนิมิตรที่ดีต่อการกระจายปัจจัยการผลิตสู่ชนชั้นชาวนา ผลที่สำคัญประการหนึ่งที่ตามมาในระยะยาวก็คือ ชนชั้นชาวนาจะรอคอยโอกาสให้ชนชั้นผู้ปกครองช่วยแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ และมักจะนึกไม่ถึงการเอาตัวเอาเปรียบของรัฐที่ดีต่อชนชั้นตน

ดังนั้น ชาวนาในภาคกลางจึงหลุดพ้นจากพันธนาการทางการเมืองและทางเศรษฐกิจจากระบบศักดินาได้รวดเร็วกว่าชาวนาภาคอื่น ๆ และเข้าร่วมสู่กระบวนการผลิตข้าวอย่างจริงจังเพื่อการส่งออก ในระยะนี้จึงเกิดความสัมพันธ์ทางการผลิตใหม่ ๆ ที่ไม่เคยมีมาก่อนในสมัยระบบศักดินา เป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันในเรื่องของเศรษฐกิจมิใช่ทางการเมือง เช่นสมัยแรก ความขัดแย้งในความสัมพันธ์ดังกล่าวเกิดขึ้นอย่างยึกเยื้ออย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งนี้ก็ไม่ถึงระดับที่จะทำให้เกิดวิธีการผลิตใหม่ในสังคม

2. กำเนิดและกระบวนการการแบ่งชนชั้นชาวนา (พ.ศ. 2404 - 2485)

การศึกษาเรื่องกระบวนการการแบ่งชนชั้นชาวนาก็คือ การศึกษาถึงกระบวนการการแยกปัจจัยการผลิต (Means of Production) ออกจากผู้ผลิต (Producers)¹ นอกเหนือจากศึกษากำกัของการพัฒนาเทคโนโลยี ยังรวมถึงความแตกต่างในการสะสมทุน (Accumulation) และการบริโภค (Consumers) ของชาวนาควญ กระบวนการนี้มีลักษณะ (Form) ในสมัยอาณาจักรศักดินาที่มีการผูกขาดปัจจัยการผลิตและเรียกส่วนเกินโดยความชอบธรรม แต่ก่อตัวขึ้นเพื่อชาวนาเข้าร่วมกระบวนการการผลิตแบบทุนนิยม การค้าที่เกิดขึ้นในสังคมไทย

ชาวนาในฐานะผู้ผลิตในระบบศักดินาเข้าผูกพันหรือสัมพันธ์กับระบบการค้าขายแบบทุนนิยมได้ก็โดยมีรัฐ (State) เป็นเงื่อนไขสำคัญในการเปิดประเทศสู่การทำสนธิสัญญาต่าง ๆ แต่ทุนนิยมที่เข้ามาสัมพันธ์กับชาวนามีลักษณะพิเศษที่น่าสังเกตก็คือ ประการแรก

¹Henry Bernstein, "African Peasantries: a Theoretical Framework," The Journal of Peasant Studies, (Vol.6, No.4, July, 1979), p.61.

ทุนนิยมค้าขายนั้นมีส่วนอย่างมากในการผลักดันให้ชาวนาไทยมีการผลิตซ้ำ (Reproduction) เกิดขึ้นโดยอาศัยแรงงานของตนเอง กล่าวคือ พืชต่างประเทศแสดงความปรารถนาที่จะซื้อข้าวจำนวนมากจากไทย ดังนั้น การผลิตเพียงพอแต่ใช้ จึงไม่สอดคล้องกับความต้องการของต่างประเทศ ประการที่สองก็คือ ทุนนิยมที่เข้ามามิได้เข้ามาในฐานะประเทศล่าอาณานิคม ดังนั้น การแย่งยึดที่นามาจากชาวนาจึงไม่เกิดขึ้นในสังคมไทย¹ ประการที่สาม ทุนนิยมที่เข้ามามิได้เข้ามาแทรกแซง (Penetration) ทางเศรษฐกิจในสังคมไทย แต่กลับเป็นการสมคบกับชนชั้นผู้ปกครองเพื่อผูกกลืนส่วนเกินทางเศรษฐกิจโดยผ่านชนชั้นเจ้าที่ดินและชนชั้นนายทุนพาณิชย์ในประเทศ ซึ่งทั้งหมดนี้ก็เท่ากับทำให้วงจรการผลิตของชาวนาครบวงจรมากขึ้น² ประการสุดท้าย การก่อรูปของเศรษฐกิจและสังคม (Socio-Economic Formation) ของทุนนิยมในสังคมชนบทมิได้เป็นไปในลักษณะที่นายทุนขูดรีดแรงงาน (Labor Exploitation) หรือการขูดรีดที่ดิน (Land Exploitation) แต่เป็นไปในลักษณะของการขูดรีดแบบระบบตลาด (Market System) ในทางกลับกันการขูดรีดแรงงานและที่ดินตกอยู่ในอำนาจของรัฐศักดินา (State) และเจ้าที่ดิน (Landlord) ในประเทศ

ดังนั้น ในการศึกษาดังกระบวนการการแบ่งชนชั้นชาวนาไทย โดยเฉพาะในภาคกลาง จึงหลีกเลี่ยงไม่พ้นที่จะต้องศึกษาดังความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบเก่าและแบบใหม่ที่เกิดขึ้นกับชาวนาค่าย ความสัมพันธ์ที่ว่าย่อมเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันที่มีฝ่ายหนึ่งได้เปรียบกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง นั่นคือ ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชาวนากับรัฐ ชาวนากับเจ้าที่ดิน และชาวนากับนายทุน ทั้งหมดนี้เป็นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่พาราที่ดิน (Land-Appropriation) ไปจากชาวนา ซึ่งก็คือการพาราปัจจัยการผลิตออกจากผู้ผลิต และทำให้ชาวนาเผชิญกับการแบ่งแยกทางชนชั้น (Differentiation) ของตนเอง

¹ ไปรคคู บทที่ 1 ตอนที่ว่าด้วยประเทศลาตินอเมริกา

² Henry Bernstein, "African Peasantries: a Theoretical Framework", p.62.

นอกจากนี้ เงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่มองไม่ลืมพิจารณาออกเหนือจากความสัมพันธ์ทางการผลิตคือ รัฐได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการเก็บภาษีจากผลิตผล (grains) มาสู่การเก็บแบบเงินตรา (Cash) เปลี่ยนแปลงและยกเลิกการเกณฑ์แรงงาน (Corvee) และยกเลิกการผูกขาดที่ดินโดยรัฐ ซึ่งทำให้ชาวนาไทยเข้าร่วมกระบวนการผลิตเพื่อขายอย่างเต็มที่ โดยมีประเด็นของการเพิ่มจำนวนประชากร และภาวะธรรมชาติเป็นเงื่อนไขช่วยผลักดันกระบวนการเหล่านี้

2.1 ประกาศยกที่ดินให้พระบรมวงศานุวงศ์: การเกิดขึ้นของชนชั้นเจ้าที่ดิน

ในสมัยศักดินาค่านิยมของการสร้างสมความร่ำรวยของผู้คนในสังคมมีได้อยู่ที่การสะสมที่ดิน แต่อยู่ที่การสะสมทรัพย์สินของและเงินทอง¹ ที่ดินในฐานะปัจจัยการผลิตและปัจจัยที่สร้างรายได้เริ่มมีความสำคัญหลังการเปิดประเทศ พ.ศ. 2398 เมื่อข้าวเริ่มมีราคา ดังนั้น การผูกขาดที่ดินโดยคนคนเดียวจึงเป็นสภาพที่ไม่สอดคล้องกับความต้องการที่ดินในฐานะ เป็นปัจจัยการผลิตข้าวที่สำคัญและเป็นเครื่องกำหนดฐานะทางเศรษฐกิจ

จุดเปลี่ยน (Turning Point) ที่สำคัญของการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์คือ การที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศพระราชทานที่ดิน 2 ฝั่งคลองให้พระบรมวงศานุวงศ์ในปี พ.ศ. 2404 ความว่า

...ขอประกาศแก่ชนที่ควรจะรู้ค่าประกาศนี้ว่า ที่ทุ่งทุ่งริมคลองชุกใหม่ตั้งแต่มุ่งขวางไปออกบานจิวราย...เดิมเป็นที่รกรางว่างเปล่าอยู่หมู่มีผู้เป็นเจ้าของไม่ ครั้นเมื่อชุกคลองตลอดไปแล้ว...ที่นาทั้งปวงนี้เพราะไม่มีเจ้าของมาแต่เดิมเป็นที่จับจองของข้าพเจ้าแล้ว ข้าพเจ้าขอยกสวนที่เวลานั้นสวนหนึ่ง...ให้บุตรชายหญิงของข้าพเจ้า...²

¹สุธี ประศาสน์เศรษฐ์, "ลักษณะของเศรษฐกิจไทยระหว่างปี 2398 - 2453", หน้า 74.

²พระราชบัญญัติแถมประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4, "ประกาศร่างพระราชหัตถเลขาพระราชทานนาพระเจ้าอุกเชอ" (พระนคร: อักษรกิจ, ร.ศ. 121) เล่ม 4, 737-738.

ผลโดยตรงจากเหตุการณ์นี้คือ การเกิดขึ้นของชนชั้นที่สำคัญในประเทศคือ ชนชั้นเจ้าที่ดิน (Landlord Classes) (ซึ่งไม่ใช่พระเจ้าแผ่นดินคัง เช่นเคิม) เจ้าที่ดินรายใหม่นี้ สามารถนำที่ดินคังกล่าวไปซื้อขายเอนกประสงค์ "...ให้เป็นที่บ่าวไพร่ไปคังท่านา..."¹ ชาวนาที่เคยท่านาอยู่ในที่ดินของเจ้าที่ดินรายใหม่นี้ก็ต้องมาเช่านาขึ้นเคียงกันกับที่ตนเอง เคยเช่ามาก่อน หรือต้องออกจากที่นาไปคัยข้ออ้างของประกาศว่า "...เคิมเป็นที่รกร้างว่างเปล่าอยู่หาไม่มีผู้เป็นเจ้าของไม่...ที่นาทั้งปวงนี้เพราะไม่มีเจ้าของมาแต่เคิม..."² คังนั้น เมื่อเกิดมีชนชั้นหนึ่งเป็นเจ้าของนากับอีกชนชั้นหนึ่งที่ไม่ได้เป็นเจ้าของนา ย่อมก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบใหม่ขึ้นมาในสังคม เป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ตั้งอยู่บนค่าเช่าที่ดินโดยไม่ได้ผ่านอำนาจอรัฐ

2.2 การยกเลิกระบบไพร่-ทาส: ปลดปล่อยพันธนาการทางการเมือง แต่กลับเพิ่มการเก็บส่วนเกินนอกเหนือการควบคุมทางเศรษฐกิจ

การลดอุปสรรคขัดขวางการเพิ่มผลผลิตข้าวด้วยการกระจายการถือครองที่ดินนับเป็นทางแก้ไขที่ตีประการหนึ่ง แต่ทว่าโคที่รัฐยังไม่แก้ไขความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับขุนนางในการเรียกขึ้นสังกัดหรือการรับใช้ และการขึ้นสังกัดกรมกอง ก็ไม่อาจสร้างเงื่อนไขที่ดีให้ชาวนาเร่งผลผลิตได้เต็มที่อยู่นั่นเอง ซ้ำยังเป็นการทำลายการสะสมทุนของชาวนาในการผลิตใหม่อีกด้วย ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐมิได้สนใจการยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงาน จนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ภาวะตลาดโลกต้องการข้าวเพิ่มขึ้น แรงงานเสรีจึงเป็นสิ่งที่ต้องการมากขึ้นด้วย เพราะถือว่าเป็นพลังการผลิตที่สำคัญเป็นอย่างยิ่ง

¹พระราชบัญญัติและประกาศต่าง ๆ ในรัชกาลที่ 4, "ประกาศร่างพระราชหัตถเลข่า พระราชทานนาพระเจ้าลูกเธอ" เล่ม 4, 737-738.

²เรื่องเดียวกัน

การ เกณฑ์แรงงานและการขึ้นสังกัด จึงถือว่าเป็นอุปสรรคสำคัญต่อการประกอบอาชีพของชาวนา แม้ว่า การเกณฑ์แรงงานในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะคลายความเข้มงวดลง เปิดโอกาสให้ชาวนากลับมาทำนาได้ เสียเงินแทนการอยู่เวรได้¹ แต่กฎเกณฑ์การเกณฑ์คนหรือการปล่อยให้กลับมาก็หลวมและหาความแน่นอนไม่ได้ ชำร่วยยังหาความเสมอภาคในการเกณฑ์ไม่ได้ด้วย ชาวนาบางพวกต้องทำงานหนัก ในขณะที่บางพวกทำงานเบา² และบางครั้งมูลนายยังคงมีอิทธิพลทางความรู้สึกและอำนาจต่อชาวนาในสังกัดอยู่ ทั้งยังเรียกเงินค่าส่วยในราคาสูง และเกณฑ์แรงงานมาทำการผลิตในที่นาของมูลนาย³ จนบางครั้งรัฐได้ออกประกาศกักเตือนมิให้มูลนายกดขี่ชาวนา

การปรับปรุงและยกเลิกระบบไพร่จึงเป็นภาระกิจที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนิการ เพื่อแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและการเมืองในรัชสมัยของพระองค์⁴ โดยเริ่มอย่างจริงจังในปี พ.ศ. 2411 จากการแก้ไขปรับปรุงระเบียบบริหารในกรมพระสุรัสวดี การแก้ไขปัญหาไพร่หนีจากระบบ และการแก้ไขปัญหาดรามฎร์บังหลวง⁵ แม้ว่าเป้าหมายหลักของการแก้ไขระบบดังกล่าวจะอยู่ที่การคั่งอำนาจเข้าสู่สถาบันพระมหากษัตริย์ และรวมศูนย์ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ แต่ผลพลอยได้ก็ตกถึงชาวนาอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นั่นคือชาวนามีอิสระมากขึ้น ต่อมาเพื่อพัฒนาประเทศให้ทันสมัย

ระบบไพร่จึงค่อย ๆ ใ้รับการยกเลิกไปโดยเริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2443 ด้วยการ

¹ปิยฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย, 84-88.

²อัญชลี สุสายัณห์, "การเปลี่ยนแปลงในระบบไพร่", 114-121.

³ปิยฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย, หน้า 87.

⁴สุมาลี บำรุงสุข, "การรวบรวมรายได้แผ่นดินในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2525), หน้า 52-54.

⁵ปิยฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย, 98-124.

2443

ออกพระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ. 119¹ เพื่อยกเลิกการเกณฑ์แรงงานโดยไม่ให้ค่าตอบแทน ไพร่มีอิสระที่จะไปไหนมาไหน ประกอบอาชีพได้ตามความพอใจ และจะอยู่ที่ใดก็ได้ในอาณาเขต หลุดพ้นจากมุลนายที่สังกัด แต่ชายฉกรรจ์ทุกคนก็ต้องเสียเงินค่าราชการคนละ 6 บาท² หายที่สุด ผลจากการรุกรานของจักรวรรดินิยมในดินแดนรอบข้างประเทศไทย ทำให้รัฐจำเป็นต้องสร้างระบบการป้องกันประเทศโดยใช้ทหารอาชีพที่แน่นอนมาเป็นกำลังสำคัญ ดังนั้น ชายฉกรรจ์ที่อายุระหว่าง 18-20 ปี จึงได้รับการคัดเลือกเข้าเป็นทหารทุกคน³ มีการออกพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารในปี พ.ศ. 2448⁴ ซึ่งถือว่าเป็นการสิ้นสุดระบบไพร่โดยสิ้นเชิง

ส่วนทาสก็เริ่มเป็นภาระสำหรับนายทาสมากขึ้น นายทาสต้องการเงินจำนวนมากมาเลี้ยงทาสในความคุ้มครอง⁵ เมื่อเงินเข้ามามีบทบาทในชีวิตมากขึ้น ทำให้การปฏิบัติต่อทาสเปลี่ยนแปลงไปในลักษณะที่มีความอะลุ่มอล่วยและประนีประนอมน้อยลง นายทาสจะหาให้ทุกอย่างเป็นเงินตราและได้ประโยชน์คุ้มค่าเงิน⁶ เมื่อทาสได้รับการกดขี่มากขึ้น และ

¹ เสถียร ลายลักษณ์, "พระราชบัญญัติเกณฑ์จ้าง ร.ศ. 118", ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม 17: 528.

² เสถียร ลายลักษณ์, "พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าราชการ ร.ศ. 120", ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่ม 18: 224.

³ ปิยฉัตร ปิตะวรรณ, ระบบไพร่ในสังคมไทย, หน้า 163.

⁴ เสถียร ลายลักษณ์, "พระราชบัญญัติลักษณะเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124", ประชุมกฎหมายประจำศก, เล่มที่ 19: 302-314.

⁵ พงษ์เนียน ทองพงษ์เนียน, "การศึกษาเรื่องทาสในสมัยรัตนโกสินทร์" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), หน้า 77.

⁶ เรื่องเดียวกัน, หน้า 93.

เป็น สัญลักษณ์ที่แสดงให้เห็นถึงความล้าหลังกว่าอารยะประเทศ พระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงประกาศปลดปล่อยทาสอย่างสิ้นเชิงในปี พ.ศ. 2448¹

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ถือว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญที่ทำให้ชาวนาไทยเข้าสู่วิถีการผลิต
เพื่อขายอย่างแท้จริง Van de Heide ถึงกับกล่าวว่า "...ส่วนการเลิกเกณฑ์แรง
งานก็คงเป็นทางให้ราษฎรเป็นสูงขึ้น เป็นไทยแก่ตนมากขึ้นในการที่จะใช้แรงของตน..."²
ชาวนาจึงเข้าร่วมสู่กระบวนการของความสัมพันธ์ทางการผลิตใหม่ ๆ ซึ่งจะเป็นรากฐาน
แห่งความเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวนา และทำให้ชาวนาเข้าร่วมสู่กระบวนการแห่งการ
เปลี่ยนแปลงทางชนชั้นของสังคมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

เมื่อชาวนาเข้าสู่วิถีการผลิตเพื่อขายนั้น กฎเกณฑ์ทางเศรษฐกิจที่สำคัญกฎเกณฑ์
แรกเกี่ยวกับปัจจัยการผลิตคือ ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างรัฐกับชาวนา ทั้งนี้เพราะ
รัฐเป็นผู้ปกครอง เป็นผู้เก็บส่วนเกินทางเศรษฐกิจและเป็นผู้แก้ไขปัญหาให้ชาวนา กฎเกณฑ์
ที่สองคือความสัมพันธ์ระหว่างเจ้าที่ดินกับชาวนาเช่า ความสัมพันธ์นี้ถือว่าเป็นความสัมพันธ์
แบบใหม่ที่ไม่เสมอภาคและได้สร้างความเปลี่ยนแปลงทางชนชั้นชาวนาอย่างมาก กฎเกณฑ์
ที่สามคือ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนา กับระบบทุนนิยม (พ่อค้า-นายทุน) ซึ่งเป็นกลไกสำคัญ
ในระบบการค้าขายแบบตลาด กฎเกณฑ์ทั้งสามนี้ถือเป็นหัวใจของกระบวนการการแบ่งชนชั้น
ชาวนา เป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ขัดแย้งกันอยู่ตลอดเวลา ทั้ง ๆ ที่อาจจะดูเหมือน
เป็นเอกภาพกัน กล่าวคือ ความขัดแย้งต่าง ๆ นั้นไม่ถึงขั้นแตกหักจนอยู่ด้วยกันไม่ได้ ใน
วิถีการผลิตหนึ่ง เป็นความขัดแย้งที่เกิดขึ้นอย่างยืดเยื้อยาวนาน และไม่ได้นำไปสู่การสร้าง
วิถีการผลิตใหม่ในสังคม หรือทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองอย่างรุนแรง เช่น

¹วิชัย เสวะมาศย์, การเลิกทาสในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: สำนักวิจัย สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, 2509), หน้า 26-34

²ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 ก.ษ. 95 รายงานโครงการทศน้ำ ใสน้ำ
สำหรับเกษตรกรที่ราบของ นาย วัน เคอร์ ไฮค์ มกราคม 2445.

ในยุโรป ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะสภาพสังคมชนบทของไทยยังมีทางออกทางธรรมชาติที่พอเลี้ยงตัวเองได้ การต่อสู้ทางชนชั้นถูกรอบงำด้วยจิตสำนึกของชนชั้นผู้ปกครอง จึงทำให้ปัญหาทางชนชั้นแสดงออกด้วยการ แฉกแยกชนชั้นตนเองให้แตกต่างกันมากขึ้น

3. ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างรัฐกับชาวนา

รัฐ (State)¹ กับชาวนามีความสัมพันธ์กันลักษณะหนึ่งคือ เป็นผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง อีกลักษณะหนึ่งคือเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตกับชาวนาเป็นพลังการผลิตในสังคม โดยเฉพาะในสังคมศักดินาพระมหากษัตริย์เป็นผู้ทรงอำนาจอธิปไตย² เป็นผู้ควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญของประเทศ เป็นผู้เก็บส่วนเกินทางเศรษฐกิจที่มีค่ามากมาย กล่าวกันว่ารัฐในเอเชียมีความสัมพันธ์กับประชาชนในการเก็บส่วนโดยตรง โดยไม่มีช่องว่างที่จะทำให้เกิดชนชั้นใหม่³ ขณะที่ตัวรัฐก็มีความเข้มงวดอย่างมากในการควบคุมทางการ-

¹Ralph Miliban, "State", A Dictionary of Marxist Thought. Tom Bottomore ed. (Oxford: Basil Blackwell Publisher Limited, 1983): 464 - 468 และ J. Wilezynski, An Encyclopedic Dictionary of Marxist, Socialism and Communism. (London: Macmillan Press, 1981): 556 รัฐ คือ เครื่องมือของชนชั้นปกครองเพื่อไว้ควบคุมภาวะการเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตคือ อธิปไตยของสังคม เครื่องมือของการบริหารปกครองด้วยกลไกการบริหาร คำรวจ ศาล และอาวุธ ไว้บังคับให้กฎหมายดำรงอยู่เพื่อความเป็นระเบียบและความมั่นคงของชนชั้นผู้ปกครอง แต่ในทางกลับรัฐก็เป็นอันตรายต่อการทำลายความมั่นคงทางการเมือง เศรษฐกิจ สถาบันทางสังคมต่อเสรีภาพและปัจเจกชน

²ชัยอนันต์ สมุทวณิช, ความคิดทางการเมืองและสังคมไทย (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บรรณกิจ, 2523), หน้า 72-74.

³แล กิลกวิทย์รัตน์, "วิถีการผลิตแบบเอเชียกับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์แห่งความถ้อยพัฒนาของสังคมไทย", วารสารธรรมศาสตร์ (กรกฎาคม - กันยายน 2522).

เมืองและการครอบงำทางความคิดทางการเมือง ให้อยอมรับกฎเกณฑ์ต่าง ๆ¹ และสุดท้ายรัฐ เป็นผู้กำหนดเงื่อนไขการให้สิทธิการครอบครองที่ดินในสังคมกับชาวนาอีกด้วย ดังนั้นจึงถือว่ารัฐ เป็นกลไกที่สำคัญที่สุดที่อยู่ในกระบวนการการแบ่งชนชั้นชาวนาไทย

ดังได้กล่าวไว้แล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯให้ชุกคลองและพระราชทานที่นา 2 ฝั่งคลองให้พระบรมวงศานุวงศ์ ดังนั้น การเปิดที่นาค้วยวิธีการชุกคลองจึงเป็นประเพณีที่ดำเนินเรื่อยมาและเป็นรูปแบบที่สำคัญมากสามารถขยายที่นาจำนวนมากในเวลาอันรวดเร็ว ต่อมาในสมัยหลังรัฐได้มอบให้เอกชนดำเนินการแทน

ที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ย่อมเป็นที่ต้องการของผู้ผลิตทุกคน และขณะเดียวกันที่ดินเป็นทรัพยากรทางธรรมชาติที่มีอาจสร้างเพิ่มขึ้นมาได้อีก ดังนั้น ทุกคนจึงหวงแหนกรรมสิทธิ์ที่ดินและปรารถนาจะได้ที่ดินที่สมบูรณ์เหล่านั้น ในระยะเริ่มแรกที่ชาวนามีโอกาสถือครองที่ดิน ก็เริ่มมีความไม่เท่าเทียมกันเกิดขึ้น โดยมีเงื่อนไขที่ไม่เป็นธรรมในการจับจองที่นา ทำให้การไ้ที่ดินนามีไ้พิจารณาความสามารถในการหักล้างต่างพงเท่านั้น แต่พิจารณา รวมไปถึงความมีอำนาจทางการเมืองบางประการด้วย

3.1 กระบวนการการจับจองที่ดิน: ความไม่เท่าเทียมกันในสิทธิ

บริเวณที่ปลูกข้าวมากในภาคกลางคือที่ราบริมแม่น้ำสายต่าง ๆ ซึ่งเป็นบริเวณที่ปลูกกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยา² ที่ดินที่อยู่ลึกเข้าไปหรือห่างแม่น้ำซึ่งเป็นที่ราบกว้างว่างเปล่าเป็นป่าพงยังไม่ไ้ความสนใจ จนกระทั่ง พ.ศ. 2408 รัฐจึงสนใจที่จะขยายที่นาที่

¹แล ดิลกวิทยรัตน์, "วิธีการผลิตแบบเอเชีย...", หน้า. 92-93.

²ซีเกฮารุ ทานาเบ้, "การขอประทานเพื่อการเกษตรในประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย", วารสารธรรมศาสตร์ (ตุลาคม 2518 - มกราคม 2519): 71-72.

อยู่ลึกเข้าไป การชุกคลองเป็นวิธีการหนึ่ง¹ ที่จะทำให้ที่ดินที่รกร้างกลายเป็นที่นาในเวลาอันรวดเร็ว ส่วนการขยายที่นาด้วยวิธีการหักร้างตางพงนั้นก็ยังคงเป็นวิธีการที่จะใช้กันอยู่ และทำให้ขยายที่นาได้มากตามความสามารถและกำลังงานของแต่ละคน แต่ในที่นี้จะเน้นการขยายที่นาด้วยการชุกคลองเพราะที่นาเหล่านั้นเป็นบริเวณที่สมบูรณ์และสามารถสร้างผลผลิตจำนวนมากให้กับประเทศ

ไต่กล่าวมาแล้วว่าในปี พ.ศ. 2404 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ชุกคลองและพระราชทานที่นาคับหมื่นไร่ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ทำให้เกิดชนชั้นเจ้าที่ดิน แต่ในระยะแรกเจ้าที่ดินเหล่านี้ยังไม่กระตือรือร้นกับมูลค่ามหาศาลของที่ดินนั้น แต่ก็นับเป็นหน่อเชื้อแห่งการสร้างความไม่เสมอภาคด้านสิทธิในการจับจองการเปิดที่นาโดยการชุกคลองได้รับการปฏิบัติเป็นประเพณีสืบมา เมื่อเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ได้ออกเงินร่วมกับรัฐบาลเป็นค่าจ้างชุกคลองภาษีเจริญและคลองดำเนินสะดวก² โดยรัฐบาลยอมยกที่ดินสองฝั่งคลองจำนวนนับหมื่นไร่ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ และสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ผู้ได้รับสิทธิในที่ดินนั้น ก็ยกที่ดินนั้นให้ภรรยา พี่น้อง บุตรหลาน และผู้ที่มาฝากตัว³ สิ่งสำคัญที่ตามมาคือ ไต่เกิดจารีตแห่งการจับจองที่ดินริมคลองว่า ผู้ที่ออกค่าชุกคลองจะไต่ที่ดินริมคลองที่ชุกนั้น และที่ดินริมคลองเหล่านั้นมีประกาศว่าไม่เคยมีผู้ไต่ทำนามาก่อน

¹ ทีวีลีป สืบวัชนะ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง ตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 จนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 7 (พ.ศ. 2411 - 2475)", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท มหามบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521) หน้า 2

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 6.

³ เรื่องเดียวกัน.

การชุกคลองเพื่อเปิดที่นาทำการเพาะปลูก เริ่มเป็นจริงเป็นจังในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยได้ทรงออกประกาศในปี พ.ศ. 2420 ว่า การชุกคลองนั้นทำเพื่อ "...ที่มหาชนทั้งปวงได้ไปมาอาศัย และเป็นทางที่จะให้สินค้าได้บรรทุกไปมาโดยสะดวก ซึ่งให้ผลแก่การเรือสวนไร่นา ซึ่งจะได้เกิดทวีขึ้น... เป็นการอุทิศทุนการเพาะปลูกในบ้านในเมืองให้วัฒนาเจริญยิ่งขึ้น"¹ โดยเริ่มจากคลองนครเนื่องเขตร และคลองอื่น ๆ² กล่าวคือ ในระยะแรกรัฐบาลปล่อยให้มีการจับจองที่ดินได้อย่างเสรีปรากฏว่าที่ดินส่วนใหญ่ตกเป็นของเชื้อพระวงศ์และกลไกของรัฐบาล ทั้งที่บุคคลเหล่านี้มิได้มีอาชีพทำนาและควยเงื่อนไซ เช่นนี้ชาวนาก็แทบไม่มีโอกาสจับจองที่นาได้เพราะไม่ทราบข่าวสารและข้อมูลของรัฐบาล นอกจากนี้ สาเหตุที่สำคัญอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวนาไม่กล้าจับจองที่นาได้เพราะกลัวพวกขุนนาง ทั้งยังมีปัญหาเรื่องความไม่ยุติธรรมของกลไกรัฐที่รับผิดชอบเรื่องการจองที่นาอีกด้วย ชาวนาที่ไม่มีที่นาไม่กล้าเข้าไปทำเพราะกลัวว่าอำนาจรัฐ³ ความขัดแย้งระหว่างชาวนาที่ทำนาแต่ไม่มีนา กับเจ้าของที่นา แต่ไม่ได้ทำนาเริ่มฉายแววขึ้นมาบ้างแม้จะยังไม่รุนแรงก็ตามที

ในระยะเพียงไม่กี่ปีหลังการเปิดที่นา การจับจองที่นาในลักษณะไร้กฎเกณฑ์ดังกล่าวดังกล่าวได้สร้างความไม่เท่าเทียมกันด้านสิทธิในการจับจองที่นา ในกรณีของคลองเนื่องเขตร⁴

¹ เติญชร ลายลักษณ์, "ประกาศห้ามมิให้ตกเข้าแก่ชาวนา", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9 หน้า 194-195.

² ทวีศิลป์ สืบวัชระ, "การผลิตและการค้าข้าวในภาคกลาง", หน้า 8-9.

³ เติญชร ลายลักษณ์, "ประกาศคลองนครเนื่องเขตร", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 9 หน้า 203.

⁴ เรื่องเดียวกัน, หน้า 203-204, (ข้าราชการที่มีบรรดาศักดิ์จองนาไว้รายหนึ่ง คิดเป็นประมาณ 1,000 ไร่ - 2,000 ไร่ ให้ไพร่ไปทำก็ไม่หมด)

รัฐบาลได้แก้ไขข้อบกพร่องนี้ด้วยการให้เจ้าหน้าที่รังวัดนำให้ราษฎรที่มาจับจองให้เหมาะสมกับกำลังของแต่ละคน¹ คือ พอทำกิน ส่วนในกรณีอื่น ๆ หากชาวนาคนใดจับจองที่นาไปแล้วปล่อยให้รกร้างว่างเปล่าเกิน 3 ปี รัฐบาลมีสิทธิที่จะโอนที่ดินนั้นกลับคืนมาเป็นของหลวงได้² ในปี พ.ศ. 2420 รัฐบาลได้ออกประกาศชุกคลองมีความว่าราษฎรที่ต้องการไถที่นาจะต้องเสียเงินค่าชุกคลองตามจำนวนที่ต้องการ ในอัตราที่แตกต่างกันไปตามตำแหน่งของที่นา³ โดยรัฐบาลจะ ประกาศให้ชาวนาที่ต้องการที่ดินมาลงชื่อเพื่อเสียค่าชุกคลอง อัตราค่าชุกคลองไร่ละ 1 บาทขึ้นไปตามความสมบูรณ์ของดิน หากพิจารณาโดยหลักการวิธีการเช่นนี้อาจจะยุติธรรม เพราะเปิดโอกาสให้จับจองที่นาตามทุนที่มี แต่เมื่อพิจารณาในด้านการปฏิบัติ ความสามารถของชาวนาในการกว้านซื้อที่ดินเป็นร้อย ๆ ไร่ก็คงเป็นไปได้ยาก แม้ว่าชาวที่ปลูกไถจะไคราคาดี⁴ และรัฐบาลยกเว้นค่านาถึง 3 ปีก็ตามที่ ดังนั้น วิธีการเช่นนี้จึงเปิดโอกาสให้ผู้มีทุนมากกว่ากว้านซื้อที่ดินโดยลงทุนเสียค่าชุกคลองจำนวนหนึ่ง

ความไม่เท่าเทียมของสิทธิในการจับจองที่นายังคงมีอยู่เพราะการแก้ไขปัญหานี้มิได้พิจารณาความสามารถในการจับจองที่นาของชาวนา ต่อมารัฐบาลได้แก้ไขปัญหาคด้วยวิธีการใหม่คือ รังวัดที่ดินใหม่โดยกำหนดที่นา ตามกลยุทธ์พินิจของรัฐบาล

¹ กิตติ ทัณไทย, "คลองกับระบบเศรษฐกิจไทย (พ.ศ. 2367 - 2453)", (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารศึกษาศาสตร์ ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), 77.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 78.

³ เสถียร ลายลักษณ์, "ประกาศคลองนครเนื่องเขต", หน้า 203.

⁴ James C. Ingram, Economic change in Thailand: 1850-1970 (Stanford: Stanford University Press, 1971), p.38. (กล่าวว่ปริมาณการส่งออกอัญมณีตั้งแต่ปี พ.ศ. 2412 - 2422 เป็นจำนวน 3,530,000 หาบ ตกหาบละ 2.70 บาท พ.ศ. 2418 - 2422 ตกหาบละ 2.90 บาท)

...คำรัสเหนือเกล้าว่า ประคาที่คืนในพระราชอาณาเขตรนั้น ตามพระราชกำหนดกฎหมาย แลพระบรมราชโองการสืบยศเปนของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทั้งสิ้น แดทรงพระมหากรุณาแกอาญาประชาชนอันเป็นชาชอมชัญสุสมา จึงพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ราษฎรมาขอจับจองหวงห้ามที่ว่างเปล่าไว้ทำการเพาะปลูกไคควยอาการที่มีเจ้าพนักงานไปรังวัดเหยียบย่ำแล้วทำหนังสือสำหรับที่ไคไว้เป็นสำคัญ...¹

วิธีดำเนินการจับจองก็คื หากราษฎรผู้ไคจะมาขอจับจองที่นา รัฐจะมอบหมายให้พระชลธารว วินิจฉัยว่าราษฎรผู้นั้นควรจะทำนาไคสักเท่าไค แล้วจึงรังวัดให้ราษฎรนั้นตามสมควร² มีข้อนำสังเกตุว่าวิธีการนี้จะมีปัญหาว่ารัฐจะไคมาตรฐานอย่างไรจึงจะเป็นธรรมในการกำหนดควาชาวนาแต่ละคนควรจะได้ที่นาเท่าไค และรัฐจะมีมาตรการป้องกันการทุจริตของกลไกอำนาจรัฐไคอย่างไร ข้อพิศูจน์ว่าวิธีการดังกล่าวนไคไม่ดีคือ ในระยะต่อมาชาวนาร้องเรียนรัฐบาลว่าเจ้าพนักงานที่กินทุจริต ดังนั้น วิธีการนี้จึงไม่ใช่การแก้ไขปัญหาคความไม่เท่าเทียมกันของสิทธิในการจับจองที่คืน ความแตกต่างระหว่างชาวนาที่ถือครองมากและน้อย ยังคงเป็นปัญหาที่ไม่ไคแก้ไขต่อไป

เมื่อรัฐบาลไคมอบอำนาจการชुकคลองให้อยู่ในมือของเอกชนโดยมีเงื่อนไขว่าเอกชนจะให้เงินกำไรเป็นค่าภาคหลวง 20% แก่รัฐบาล³ แต่ที่คืนตลอดแนวทั้ง 2 ฝั่งคลอง

¹ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 4.1/6 เรื่อง กฎข้อบังคับการออกใบเหยียบย่ำและพระราชบัญญัติห้ามการไคสร้างที่คืน 4 สิงหาคม ร.ศ. 119

²เสถียร ลายลักษณ์, "ประกาศคลองนครเนื่องเขต", ประชุมกฎหมายประจำศก เลม 9 หน้า 203.

³สุนทร อาสะไวย์, "การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทย" (วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521) หน้า 34.

ต้องตกเป็นของเอกชน บริษัทที่รับสัมปทานคือ บริษัทชุกคลองแล คุณาสยาม โดยมีอายุสัมปทาน 25 ปี¹ ที่นำประมาณ 1,337,225 ไร่ จึงตกเป็นของบริษัทชุกคลองแลคุณาสยาม บริษัทฯ จะขายที่ดินให้กับผู้ที่ซื้อในราคาที่สูงกว่าที่รัฐบาลเคยทำ พวกที่มีเงินจากกรุงเทพฯ จึงกว้านซื้อที่ดินแถบนี้มากมาย โดยตนเองมิได้อาศัยอยู่แถบที่ดินเหล่านี้² แต่ปล่อยให้ชาววนามาเช่าหรือจ้างคนลาวมาทำ³

เมื่อกระบวนการการจับจองที่ดินมิได้เอื้ออำนวยให้ชาววนามีความเสมอภาคในการไต่ที่ดิน ชาววนาบางส่วนที่เคยทำนาอยู่บริเวณที่ชุกคลองก็ต้องอพยพออกไปเพราะรัฐบาลประกาศยกที่ดินทั้ง 2 ฝั่งคลองให้กับผู้ชุกคลอง ชาววนาเหล่านี้ก็ต้องไปจับจองบุกเบิกที่นาที่อยู่ลึกเข้าไปทำนาโดยอาศัยน้ำฝน ชาววนาเหล่านี้เรียกว่าชาววนาเอกระ ซึ่งหมายถึงชาววนาที่มีที่ดินของตนเองโดยไม่ต้องเช่าหรือพึ่งพิงใคร

จากที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าการจับจองที่ดินมิได้เกิดจากการต่อสู้เรียกร้องสิทธิของชาววนากับรัฐบาล แต่กลับเป็นสภาพที่รัฐบาลเปิดโอกาสให้ชาววนาจับจองที่นาและมอบสิทธินั้นให้กับชาววนา บทบาทของชาววนาจึงเป็นฝ่ายถูกกระทำตลอดมา นอกจากนั้นรัฐบาลยังเข้ามามีส่วนในการแก้ไขปัญหาค่าง ๆ ของชาววนาโดยเฉพาะในเรื่องของความขัดแย้งในความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชนชั้นชาววนากับชนชั้นอื่น ๆ ทั้งนี้เพราะสาเหตุหนึ่งรัฐบาลเห็นว่า "...ถ้าจีนปล่อยให้มีความริบหรี่ที่คนรวยเอาเปรียบคนจนอยู่ จะกลายเป็นการก่อกองจรจลของชนชั้นล่างขึ้น เช่น ในรัสเซีย..."⁴ ดังนั้น จึงต้องรีบบรรเทาความขัดแย้งลง

¹ สุนทรีย์ อาสะไวย์, "การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทย" หน้า 34.

² คนเหล่านี้เรียกว่า Absentee Landlord.

³ ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 น 3.2ก/116 จ้างคนลาวมาทำนา

⁴ ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.17/13 พระราชดำริสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิศณุโลกประชานารถ เรื่อง นำที่ราชการเกี่ยวกับการจับจองที่ดิน ซึ่งจะยกจากกระทรวงมหาดไทยไปไว้ในกระทรวงเกษตร วันที่ 28 ก.ค. 2461.

3.2 ส่วนเกินทางเศรษฐกิจ: เงื่อนไขที่คัดต่อการแบ่งชนชั้นชาวนา

นอกเหนือจากการบังคับเอาส่วนเกินนอกเหนือเหตุผลทางเศรษฐกิจ (Extra Economic Corecion) ที่เรียกว่า "ส่วย" แล้ว รัฐยังเรียกส่วนเกินทางเศรษฐกิจจากชาวนาในรูปของอาหารค่านา ภาษีต่าง ๆ ทั้งในรูปของสิ่งของ (grains) และเงินตรา (Cash) ภายหลังจากการเปิดประตูการเข้าสู่โลกตะวันตก ชาวนาขายข้าวได้มากขึ้น การขยายที่นามีเพิ่ม รัฐบาลจึงหันมาเก็บส่วนเกินในรูปของเงินตรา (ประกาศแก้วิธีและพิกักเก็บเงินค่านา) อาหารค่านานั้น ถือว่าเป็นส่วนเกินที่สำคัญที่สุดที่มีผลต่อชาวนาโดยตรง ขณะเดียวกันถือเป็นรายได้ที่สำคัญที่สุดของแผ่นดิน รัฐได้ฝากความหวังไว้ที่อาหารค่านาชนิดนี้อย่างมากถึงกับกล่าวว่า

...รัฐบาลสยามจะให้การปกครองบ้านเมือง การเพาะปลูกและสินค้าจำเป็น ยิ่งขึ้นไป ก็เพื่อประเทศสยามเป็นประเทศอันมีที่ดินอุดมดีและการเพาะปลูกเป็นสิ่งสำคัญกว่าสิ่งอื่น ฉะนั้น ควรที่รัฐบาลจะใคร่รับผลในการเก็บภาษีอากรในสิ่งนี้มากกว่าสิ่งอื่น...¹

ดังนั้น รัฐจึงเข้มงวดต่อการเก็บอาหารค่านามาก โดยอาหารค่านาจะเก็บในอัตราที่แตกต่างกันตามพื้นที่ แบ่งเป็นนาคูโคกกับนาฟางลอย อาจจะมีการลดหย่อนบ้างกรณีเกิดภัยธรรมชาติ²

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สภาพทางเศรษฐกิจและการค้าขายเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี การค้าขายทำไร่นานาเพิ่มขึ้นถึง 5 - 6 เท่า เมื่อเทียบกับในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 4.5/6 รายงานมิสเตอร์โยลด์ เรื่อง อัตราค่าอากรที่ดิน วันที่ 3 ธันวาคม ร.ศ. 121 - วันที่ 12 ธันวาคม ร.ศ. 121.

²เสถียร ลายลักษณ์, "ประกาศแก้วิธีและพิกักเก็บเงินค่านา" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 20 หน้า 163-167.

...ถ้าจะเปรียบเทียบที่คันท่านากับที่ปลูกพืชพรรณอื่น ๆ แล้วในประเทศสยามนี้พื้นที่
ก็เกือบเป็นเขาไปหมด... ปี 121 เงินคานาที่จะเก็บไค้นั้นถึง 2,914,389 บาท
คิดเป็น 5 ใน 6 ของภาษีอากรที่คันทันหมด...¹

ดังนั้น จึงมีการขึ้นอากรคานาจากเดิมอีกมาก โดยรัฐได้ให้เหตุผลการขึ้นคานาท่านองว่าจะนำ
เงินมาพัฒนาประเทศ "...เหมือนหนึ่งขอแบ่งเฉลี่ยส่วนกำไรของไพร่บ้านพลเมืองมาใช้จ่ายใน
การปกครองบำรุงรักษาผลประโยชน์และความสุขของประชาชนทั้งปวง..."² พังยังแก้ไขอัตรา
คานาให้สูงกว่าเดิมคือจาก 1 บาทถึง 24 อัฐ ตามลักษณะนา และแก้ไขปรับปรุงคานา พ.ศ.
2448 โดยกำหนดอัตราแตกต่างกันไปตามคุณภาพของนาคานาที่ไค้กล่าวมาแล้ว โดยเฉลี่ยแล้ว
นาคูไค้จะเก็บไปอีกถึงประมาณไร่ละ 40 อัฐ ส่วนนาฟางลอยเก็บสูงกว่า³

การเก็บส่วนเกินชนิดนี้ถือเป็นการชู้กริโดยรัฐรูปแบบหนึ่ง และเป็นกลไกสำคัญในการ
เก็บส่วนเกินอย่างชอบธรรมในฐานะรัฐซึ่งเป็นผู้ปกครองประเทศ ชาวนาไทยไม่อาจหลีกเลี่ยงการ
ชู้กริส่วนเกินชนิดนี้ได้ ในยามที่การผลิตปกติ เช่นตกต้องตามฤดูกาล การเสียคานาก็จะไม่เป็น
อุปสรรคต่อการผลิตซ้ำในฤดูกาลต่อไป แต่ถาการผลิตไม่สมบูรณ์ การจ่ายอากรคานาของชาวนาก็
จะเป็นไปอย่างกระหนกระแทก อย่างไรก็ตาม ในที่นี้ก็เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ทางการ
ผลิตระหว่างชาวนากับรัฐเพียงประเด็นเดียว ไม่ได้พิจารณาความสัมพันธ์ทางการผลิตของชนชั้น
ชาวนากับชนชั้นอื่น และกระบวนการผลิตอื่น ๆ ความจริงแล้วชาวนาต้องสัมพันธ์กับชนชั้นอื่น ๆ
ในลักษณะที่ไม่สมมูลและต้องเสียส่วนเกินต่าง ๆ อีกมากมาย

¹ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 9/5 รายงานโครงการท่น้ำไค้สำหรับเกษตร
ที่ราบของนายวัน เฮอร์ ไฮ มกราคม 2445.

²เสถียร ลายลักษณ์, "ประกาศแก้วิธีและพิค้เก็บเงินคานา", ประชุมกฎหมาย
ประจำศก. เล่มที่ 20 ร.ศ.124. หน้า 165.

³นิติ กสิโกศล, "การเก็บคานาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์", หน้า 132.

ลักษณะการผลิตที่อาศัยธรรมชาติ ทำให้ชาวนาต้องเผชิญกับกฎเกณฑ์ทางธรรมชาติที่ควบคุมไม่ได้ตลอดเวลา ภาวะทางธรรมชาติจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในประวัติศาสตร์ที่อยู่นอกเหนือการควบคุม ในช่วงทศวรรษ 2450 เกิดความผันแปรทางธรรมชาติ เช่นตกกอนฤดูทำนาไม่ได้ผล ชาวนาขาดแคลนแม่กระทั่งข้าวที่จะบริโภค¹ ปิดกั้นมาชนตกตามฤดู ชาวนาเริ่มลงมือผลิต แต่พอถึงกลางฤดูฝนฝนก็หยุดตก ชาวนาต้องประสบความเสียหายอีก² ต่อมาในปี พ.ศ. 2456 เกิดภาวะฝนแล้ง³ การผลิตไม่ได้ผล สภาพทางธรรมชาติที่ทวีปริชาแล้วซ้ำเล่าจึงเท่ากับทำให้ปัญหาของชาวนาทวีขึ้นทวี และทำให้ปริมาณข้าวที่ผลิตออกสู่ตลาดลดน้อยลง อันเป็นสาเหตุที่สำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจภายในประเทศตกต่ำ รัฐบาลจึงหันมาแก้ไขด้านเทคโนโลยีทางการผลิต ด้วยการสร้างการชลประทาน โดยเริ่มโครงการป่าสักใต้ โครงการชลประทานบางเหี้ย และชลคลองซ่อมทำนบที่อื่น ๆ⁴ ทั้งนี้ โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มผลผลิต และเพื่อหาเงินค่านาเพิ่มขึ้น⁵

การยกเว้นค่านานี้รัฐบาลมีใ้สนใจที่จะนำมาเป็นนโยบาย กลับพิจารณาไปในทางตรงกันข้ามว่า "...รัฐบาลได้พิจารณาต่อคำขอของชาวนาที่ขอลดหย่อนอากรค่านานี้ เห็นว่า

¹ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ. 1/12 รายงานตรวจการเพาะปลูกประเทศสยาม พระยา ^{วส.๗} อนุประพันธ์กราบบังคมทูลในหลวงรัชกาลที่ 6 วันที่ 17 กันยายน ร.ศ. 130 หน้า 34.

²เสถียร ลายลักษณ์, "ประกาศกระทรวงมหาดไทย เรื่องลดอัตราค่านา ในตำบลคลองหลวงแพ่ง ตำบลคลองคูม ตำบลคลองเปรง อ.เมือง ฉะเชิงเทรา" ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 22 ร.ศ. 127 , หน้า 127.

³เสถียร ลายลักษณ์, "ประกาศยกเว้นเงินค่านา จำนวน พ.ศ. 2457 ในจังหวัดกรุงเก่า มณฑลกรุงเก่า " ประชุมกฎหมายประจำศก เล่มที่ 30 พ.ศ. 2460 หน้า 1-2.

⁴สุนทรী อาสะไวย์, การพัฒนาระบบชลประทานในประเทศไทย, หน้า 137-145.

⁵ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 3.1/13 รายงานตรวจที่นาตำบลต่าง ๆ ของพระยาวิเศษ ที่ 103/1640.

ถ้าหากจะผ่อนผันกันจนเกินไปแล้ว อาจบังเกิดความเกียจคร้านในหมู่ชาวนา..."¹ ยิ่งกว่านั้น รัฐบาลยังพิจารณาว่าการที่ชาวนามารองเรียนเรื่องการเก็บค่านายางมากมายนั้น ชั้นอื่น ๆ ในสังคมก็เดือดร้อนเช่นกัน ดังนั้น รัฐบาลควรจะช่วย ๆ กันไปให้หมด

... เรื่องรอกการใช้หนี้ เรื่องนี้จะผ่อนผันเฉพาะในหมู่ชาวนาเท่านั้นไม่ได้ เพราะลูกหนี้ที่เป็นบุคคลจำพวกอื่นก็มีเหมือนกัน อีกประการหนึ่ง ในเวลานี้ไม่มีแต่ ลูกหนี้เท่านั้นซึ่งใคร่ขอความช่วยเหลือ เจาหนี้ก็มีความลำบากเหมือนกัน...²

ภัยธรรมชาติเป็นปัจจัยสำคัญทำให้การสะสมทุนของชาวนามีปัญหาเพิ่มมากขึ้น ในช่วง พ.ศ. 2460 ทั้งชาวนาเอกราและชาวนาเช่า ได้รับความเสียหายเพราะน้ำมากเกินไป³ มีการเรียกร้องลดหย่อนค่านาตลอดรัชกาลที่ 6 และชาวนาเหล่านี้ต่างก็หวังว่ารัฐบาลจะช่วยเหลือตนด้วยดี ในระยะแรกรัฐบาลยอมผ่อนผันบ้าง เช่น ในเขตปทุมธานี เมื่อ พ.ศ. 2462 รัฐบาลเห็นว่ามีเหตุผลที่ทางการจะช่วยเหลือ เพราะเหตุวาระฎุรในจังหวัดดังกล่าวบอบช้ำ มาจากน้ำในปี พ.ศ. 2460⁴ แต่หลังจากนั้นรัฐบาลก็ไม่ได้ผ่อนผันอีก เพราะชากรายได้มากขึ้น⁵ ชำรายรัฐบาลกลับเก็บเงินค่านาจากชาวนาที่ทำนามากกว่าจากเจ้าของนา เพราะ

¹ท.จ.ช. เอกสาร กส.15.2/30 รายงานการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้งที่ 1/75(พิเศษ) 29 เมษายน 2475 ณ กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม

²เรื่องเดียวกัน

³ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 น.31.3/72 เรื่องข่าวในจังหวัดปทุมธานี, วันที่ 18 ธันวาคม 2462.

⁴เรื่องเดียวกัน.

⁵ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ. 8/1 เรื่องข่าวแพง วันที่ 28 พฤษภาคม 2462.

เห็นว่า "ร่ำรวยกว่าเจ้าของนา"¹ ทั้งนี้ ชาวนาเขาจึงเผชิญกับรายจ่ายทางเศรษฐกิจเพิ่มขึ้น นอกเหนือไปจากค่าเช่านาที่คงจ่ายอยู่แล้ว

ภัยธรรมชาติกระหน่ำซ้ำสองอีกในช่วงทศวรรษ 2470 พร้อม ๆ กับผลกระทบจากเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ชาวนาต่างชนชั้นได้กราบทูลเพื่อขอลดหย่อนและผ่อนผันการชำระค่านา โดยเฉพาะในเขตภาคกลาง จังหวัดชัยนาท นครสวรรค์² และสิงห์บุรี³ ในระยะแรกรัฐบาลยอมผ่อนผันและลดหย่อนให้บ้าง⁴ แต่เมื่อรัฐบาลต้องเผชิญกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ รายได้ตกต่ำ กลับต้องหันมาเพิ่มรายได้ด้วยการเก็บค่านาเช่าเก็บและเข้มงวดมากขึ้น บางครั้งถึงกับยึดทรัพย์สินของชาวนาออกขายทอดตลาดจนรายได้คืนนั้นมาจ่ายอากรค่านา⁵ ถึงประเทศที่สะท้อนให้เห็นจุดยืนของรัฐบาลที่มุ่งเน้นส่วนเกินของชาวนามาช่วยประเทศว่า "...ถ้าจะสงเคราะห์ราษฎรด้วยเล็ดภาษีอากร เงินแผ่นดินก็จะยิ่งขาดมากเหมือนคักกำลังที่จะปกครองบ้านเมืองให้ราษฎร เป็นสุขสำราญให้ชนบทกลดไปอีก..."⁶ ทั้งนี้ รัฐบาลจึงได้อ่างเหตุผลมาสนับสนุนการดำเนินการเก็บภาษีค่านาต่อไปว่าภาษีเหล่านี้ทางนำมาใช้ประโยชน์ต่อบ้านเมือง

¹ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ 8/1 เรื่องข้าวแพง เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2462.

²เอกสารรัชกาลที่ 7 ค.12/22 จกหมายมจ.วิวัฒน์ไชย เสนาบถิ เรื่องเงินรัฐูปการ นครสวรรค์ - ไชยนาท วันที่ 14 กันยายน 2472.

³ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ 8/1 เรื่องข้าวแพง เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2462.

⁴ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 ค.12/22 จกหมาย มจ.วิวัฒน์ไชย เสนาบถิ เรื่องเงินรัฐูปการ นครสวรรค์ - ไชยนาท วันที่ 14 กันยายน 2472.

⁵ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 ค.12/27 เงินรัฐูปการสิงห์บุรี วันที่ 15 สิงหาคม 2473.

⁶สตีเยร ดายลักษณะ, "ประกาศเรื่องความอัคคีภัยคึกเคื่อง", ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 45, หน้า 119.

⁷ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 รล. 20/192 ฎีกาท่าง ๆ วันที่ 22 มีนาคม 2474.

⁸ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 รล. 20/194 เจ้าพระยามหิธรบูลเกล้าถวายร่างประกาศยกเลิกค่านา ชาวนาแจ้งเกิดถวายกรมพระยาคำแหงเพชร ทรงตรวจแล้ว วันที่ 5 พฤษภาคม

... ภาวการณ์นั้นก็ควรพยายามตั้งใจเสียให้แก่รัฐบาลโดยเต็มใจตามความสามารถ เพื่อจะให้เป็นกำลังสำหรับที่รัฐบาลจะคิดการแก้ไขเหตุภัยต่าง ๆ ได้ เพราะถ้าหาก รัฐบาลใดที่ทุนทรัพย์และรายได้แล้ว ก็ยอมไม่สามารถที่จะดำเนินการใด ๆ เพื่อ ประโยชน์ของประชาชนได้...¹

ทั้งหมดที่กล่าวมานี้ก็จะ เป็นหน้าที่ของ ขาวนาที่จะต้องคอยแทนคุณของแผ่นดินในสภาพที่ ขาวนาต้องเผชิญกับเศรษฐกิจที่เสื่อมโทรม พวกเขาหวังว่ารัฐควรที่จะลดหย่อนและช่วยเหลืออย่าง เต็มที่ แต่รัฐบาลก็ยังคงใจจุกยิ่มและทัศนคติที่ว่า ขาวนาคือผู้ที่สร้างรายได้และฐานะของชาติ ดังนั้น การลดหย่อนและยกเว้นค่านาจึงไม่ควร จะทำมากเกินไปจนทำให้รัฐบาลและผู้อื่นอีกส่วนหนึ่ง ต้องเดือดร้อน

ส่วน ขาวนาเอกรະที่ไม่มีเงินเสียอากรค่านาประกอบด้วยตนเองมีที่ดิน จึงใช้วิธีหนีออก จากที่นาไปแสวงหาที่ดินทำกินใหม่ที่ไม่แห้งแล้งจนเกินไป ขาวนาเอกรະบางส่วนหันไปเช่านาของ พวกเชื้อพระวงศ์ ซึ่งเป็นที่นาสมบุรณ์มคดลอง ปล่อยให้รัฐบาลยึดที่ดินของตนไปตามอำนาจทาง กฎหมาย²

ส่วน ขาวนาเขาที่ ต้องเสียอากรค่านาแทนเจ้าที่ดิน ทั้งยังต้องเผชิญวิกฤตการณ์ทางความ สัมพันธ์ทางการผลิตที่ไม่เหมาะสม ทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของตนยิ่งตกต่ำลง ขาวนาเขาจึงท

¹ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 รด 20/194 เจ้าพระยามหิธรทูลเกล้าถวายร่าง ประกาศตักเตือนราษฎร ขาวนาซึ่งได้ถวายกรมพระยากำแพงเพชร ทรงตรวจแล้ววันที่ 5 พฤษภาคม 2475.

²ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 9/5 รายงานโครงการทอนน้ำในน้ำสำหรับ เขตที่ราบแห่ง ลาคแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้

ทางออกเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ โดยทำลายความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชาวนาเช่ากับเจ้าที่ดินเสียด้วยการ "หลบทมิ" ¹ ออกจากที่นาโดยเฉพาะในเขตทุ่งรังสิต วิธีการดังกล่าวทำให้รัฐบาลหันมาให้ความสนใจกับปัญหาดังกล่าวว่าเกิดมาจากสาเหตุอะไร อย่างไรก็ตาม การที่รัฐบาลหันมาสนใจปัญหานี้ก็เพราะเห็นว่าเจ้าที่ดินจะขายครายไถคันคาเช่า และเกรงว่าจะไม่มีผู้ผลิตข้าวอันจะทำให้กระทบกระเทือนเศรษฐกิจโดยรวมด้วย

...ไม่เพียงต้องสงสัย ความต้องการอันยิ่งใหญ่ของประเทศสยามอย่างหนึ่งในช่วงเวลานี้ก็คือ การเกิดกฎระบอบการปกครองกสิกรรมใหม่ฐานะที่ขึ้น เมื่อเห็นควยแล้ววว่าสมมติอันสำคัญของเมืองไทยก็คือ ชาว... ²

3.3 รัฐบาลกับการแก้ไขปัญหชาวนา

ในการเผชิญปัญหาต่าง ๆ นั้น ชาวนาหวังเป็นอย่างยิ่งว่ารัฐต้องมีหน้าที่แก้ไขและช่วยเหลือประชาชน ทั้งนี้ สืบเนื่องมาจากพัฒนาการทางชนชั้นในประวัติศาสตร์ที่รัฐจะเป็นผู้แก้ไขปัญหามาก่อนที่ความตึงเครียดจะเกิดขึ้น จนกลายเป็นที่ยึดถือกันว่าการแก้ไขปัญหาดัง ๆ มาจากทิศทางการเดียวคือ ทางรัฐบาลจะต้องเป็นฝ่ายผ่อนปรน โดยมีใ้พิจารณาว่าสิ่งที่รัฐทำให้นั้นเพื่อชาวนาหรือเพื่อผ่อนคลายความตึงเครียดของรัฐบาลเอง ในทัศนะของรัฐบาลแล้วมีความคิดเห็นว่า "... เป็นธรรมชาติของคนไทย เมื่อใ้มีความคิดอะไรขึ้น

¹ท.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/1 รายงานการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้งที่ 3 26 มีนาคม 2463 (ที่ใ้คำว่า "หลบทมิ" เพราะกลไกของรัฐที่รับผิดชอบในการปกครองคนกระทำต่อประชาชน ชาวนาเช่า โดยเฉพาะชาวนาในเขตรังสิต เข็มชนนิกโทษ มิให้ทอดทิ้งนาและหลบทมิ ประหนึ่งว่าจะจกัให้รังสิตทั้งตำบลเป็นคุกขนาดใหญ่ ไม่มีกำแพง อำเภอ กำนันเป็นผู้คุม)

²ท.จ.ช. เอกสาร รพท. 1.1/2 รายงานการสหกรณ์ในประเทศไทย ประชุมวันที่ 26 กรกฎาคม 2465.

ก็ต้องร้องขอให้รัฐบาลจัดให้..."¹ ทั้งนี้ จึงมักจะมีคำกล่าวอยู่เสมอว่าสิ่งที่รัฐทำให้นั้น เป็น "พระมหากรุณาธิคุณ"

ทุน (Capital) เป็นสิ่งสำคัญมากในการทำนา ชาวนาเมื่อหลุดพ้นจากไพร่ ไม่มีสมบัติที่มั่งคั่ง ทุนก้อนแรกที่จะใช้ก็ต้องมาจากการกู้ยืมเจ้าขุนมูลนาย เพราะฉะนั้น จุดเริ่มต้นของชนชั้นชาวนาคือการเป็นหนี้ ทั้งนี้ ชาวนาเอกระจึงผลิตข้าวเพื่อขายให้หนี้ ส่งสวนเกินและเพื่อเป็นทุนในการผลิตฤดูกาลต่อไป (Reproduction) ส่วนชาวนาเขาต้องรวมค่าใช้จ่ายค่านาคาเขาลงไปด้วย เมื่อกระบวนการผลิตมีอุปสรรคไม่มีเงินพอที่จะสร้างทุนใหม่ ทางออกที่ง่ายและสะดวกคือ การกู้ยืมโดยยอมเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง ภาวะการเป็นหนี้จึงเกิดโดยทั่วไป รัฐบาลพิจารณาการที่ชาวนาเป็นหนี้ล้มมาก ๆ ว่าเป็นเพราะความโหด "...ความโหดอยากทำนาให้มากไว้จนกระทั่งทำให้ทักไม่ได้ ทำได้ก็ไม่ได้ ผลก็เลยทรามลง..."² พร้อม ๆ กับที่รัฐบาลมีคำตอบเบ็ดเสร็จว่าชาวนาชอบเล่นการพนันและไม่รู้จักประหยัด

...ถ้าราษฎรรู้จักการประหยัดทรัพย์อยู่ เขามันแล้วคงจะไม่ต้องได้รับความทุกข์แค้นอันรุนแรงอย่างที่เป็นอยู่เวลานี้เลยเป็นแน่ แค้นเสียของราษฎรชาวนาโดยมากนั้นความที่... ไ้ถึงแก่กรรมถึงแม้ว่าปีใดที่ไ้รับผลบริบูรณ์ก็ไ้ขายผลกำไรที่หาไ้มาไ้้นเกือบหมด...³

การที่รัฐบาลมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อชาวนา ทำให้การแก้ไขปัญหาเรื่องเงินทุนเป็นไปเพื่อช่วยเหลือชาวนาบางส่วนเท่านั้น การช่วยเหลือจะมาเป็นรูป "สหกรณ์" ซึ่งมีเป้าหมายที่ช่วยชาวนาที่มีที่ดินเท่านั้น "...จะช่วยเหลือเฉพาะผู้ที่มีที่ดินของตนเอง เพื่อให้เป็นหลักฐานแก่การที่จะไ้กู้เงินก่อน ส่วนผู้ที่ทำค้ำยกำลังกายและเขาที่คั้นของผู้เฒ่าเมื่อก่อนมีทุนอันมากจะหาหนทางคิดช่วยเหลือต่อไปในภายหลัง..."⁴ เพราะฉะนั้น ชาวนาเขาและพวกชาวนารับจ้างที่ยังไม่ไ้รับการพิจารณา

¹ท.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/1 รายงานการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ครั้งที่ 3 วันที่ 26 ธันวาคม 2463.

²ท.จ.ช. เอกสาร กส.15.2/24 บันทึกการประชุมกรรมการการศึกษาการเพาะปลูก บัญชีและชลสมบัติ พ.ศ.2474.

³ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.3.1/12 ชาวนาจะกู้เงินรัฐบาล และความคิดเห็นที่จเห็นที่จะบำรุงนา วันที่ 23 ธันวาคม ร.ศ.126.

⁴ท.จ.ช. เอกสาร กส.15.2/2 จดหมายขอเสนอการกระทรวงพาณิชย์ ถึงพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ นายกลสภาเผยแผ่พาณิชย์ วันที่ 21 กรกฎาคม 2466.

ช่วยเหลือก็จะหันไปหาเอกชนซึ่งเป็นแหล่งเงินทุนที่ติดตามเค็ม แต่ชาวนาเช่าและชาวนาเอกระ
 รายย่อยบางส่วนก็เฝ้ารานที่จะพึ่งพิงรัฐบาลโดยการขอยืมเงินจากรัฐบาลมาทำทุนหรือเรียกร้อง
 ให้รัฐบาลตั้งธนาคาร ปรากฏว่ารัฐบาลกลับยับยั้งและไม่สนับสนุนแนวคิดดังกล่าวโดยเห็นว่ายังไม่
 สมควรแก่เวลา

...ยังไม่ถึงเวลาที่รัฐบาลจะอุดหนุนราษฎรในการให้กู้เงินไปทำทุนนั้น เพราะเห็น
 ภัยเกล้าว่า ราษฎรที่ซัดสนยากจนอยู่ในเวลานี้ไม่ใช่เพราะไม่มีทุนจะไปประกอบ
 การเพาะปลูกแต่อย่างใด เป็นเพราะไม่รู้จักประยุกตทรัพย์มากกว่าอย่างอื่น...
 ชาวนาของเราของการทุนรอนบางก็จริงอยู่ แต่ไม่สู้มากนัก แต่ขอสำคัญนั้นคือการ
 ความขยันและความหมกมุ่นมากกว่าอย่างอื่น...¹

ดังนั้น ชาวนาของตนแบกรับภาระต่าง ๆ ท้อไปด้วยตัวเอง

ดวง เจ้าสมัชชาราชการพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลยังไม่พร้อมที่จะ
 ช่วยชาวนา² และยังไม่สามารถยึดกุมสภาพทางเศรษฐกิจของชาวนาได้ว่ามีที่สิ้นเท่าไร มีความ
 ยากจนมาจากสาเหตุใด³ เมื่อมีชาวตะวันตกมาขึ้นเรื่องราวขอตั้งธนาคารเพื่อช่วยเหลือชาวนา
 และได้รับการปฏิเสธจากรัฐบาล คำปฏิเสธนั้นได้อ้างถึงลักษณะของชาวนาว่า "ยังไม่รู้เรื่องแบ่งค
 และขอบเขตการท่น"⁴ สภาพทางชนชั้นชาวนาเริ่มวิกฤตมากขึ้นจนถึง พ.ศ. 2473 รัฐบาล

¹ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 3.1/12 ชาวนาจะกู้เงินรัฐบาลและความคิด
 เห็นที่จะคิดบำรุงนา วันที่ 18 สิงหาคม ร.ศ. 128.

²ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 ม.17/13 พระคำวินิจฉัยเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลก
 ประชานารถ เรื่องนำที่ราชการเกี่ยวกับการจับจองที่ดิน ซึ่งจะยกจากกระทรวงมหาดไทยไปไว้ใน
 กระทรวงเกษตร วันที่ 28 กรกฎาคม - วันที่ 10 ตุลาคม 2461

³ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 คค.5/5 จกหมายของเลขาบดีกระทรวงเกษตร
 ธิการกรมบังคับมณฑลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่อง มงฉิเออร์คอนเลย์
 ชาวเบลเยี่ยมจะขอตั้งแบ่งกับรับจำจำสำหรับชาวนาในกรุงสยาม วันที่ 1 กุมภาพันธ์ ร.ศ.

⁴เรื่องเดียวกัน.

จึงคิดจะช่วยชาวนาโดยคำริจะพึง ณาการให้ชาวนากู้และจัดสรรงบประมาณจัดการบำรุงที่นา¹ ที่เป็นเช่นนี้เพราะสถานการณ์ทางเศรษฐกิจของชาติตกต่ำอย่างหนัก "... เรื่องช่วยชาวนานั้นเป็นที่จับพระทัยมาก จึงได้ทรงพระคำริต่อไป ทรงเห็นเป็นหัวข้อที่รัฐบาลของประเทศที่มีสติจะต้องเกิด Policy แต่ของระวางไม่ให้พลาด แต่ทรงเห็นมียากอยู่ 2 ข้อคือ เงินลงทุนและฝึกคนให้พอ..."² นอกจากนี้ ยังมีเหตุผลอื่นอีกที่น่าสนใจและเป็นข้อบังคับที่รัฐบาลช่วยเหลือชาวนาก็เพียงเพื่อจะช่วยเหลือชนชั้นอื่น ดังในรายงานตอนหนึ่งบ่งว่า "...คนกรุงเดือดร้อน ไม่มีทางที่จะเป็นชาวนาได้ จึงเห็นว่าควรจจะครึ่งและชักชวนให้ชาวไร่ชาวนาสนใจในการทำไร่ไถนาเป็นอาชีพตามเดิม ไม่ควรให้ละอาชีพอันเป็นมรดกแห่งบุรพกาล มาหมกมุ่นแต่ที่จะทำการเป็นเสมียนฯ อยู่ในกรุง..."³

การเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. 2475 เป็นที่คาดหวังกันว่ารัฐบาลคณะราษฎร จะเข้ามาเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางความสัมพันธ์ทางการผลิต แต่รัฐบาลก็ทำได้เพียงบางส่วนเท่านั้น⁴ นั่นคือ การยกเลิกการคานา ซึ่งต่อมาได้ยกเลิกไปในปี พ.ศ. 2482 ช่วงสมัยรัฐบาลจอมพล ป.⁵ ยกเลิกเงินรัชูปการ และการออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการยึดทรัพย์สินของกสิกร⁶ ซึ่งเป็นพระราชบัญญัติที่รัฐบาลพยายามจะเข้ามาหยุดยั้งหรือชะลอความยากจนของชาวนา หรืออีกนัยหนึ่ง

¹ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 พ. 13/3 เรื่องในกระทรวงพาณิชย์คำริช่วยเหลือชาวนาทำนองประเทศอินโดจีนที่จัดให้ชาวนากู้เงินจากแบงก์ได้ (และเรื่องตั้งแบงก์ให้ชาวนากู้เงิน) วันที่ 24 พฤษภาคม 2472 - วันที่ 16 กุมภาพันธ์ 2474.

²ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 พ. 1/17 เรื่องช่วยชาวนา วันที่ 13 สิงหาคม 2475.

³ท.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/6/2 รายงานการประชุมสภาเผยแผ่พาณิชย์ ที่ประชุมพิเศษที่กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม วันที่ 29 ธันวาคม 2469.

⁴ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา และคณะ, เศรษฐศาสตร์กับประวัติศาสตร์ไทย, หน้า 209-223

⁵เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม 48, หน้า

⁶นิติ กสโกลศ, "การเก็บคานาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์", 193-195.

ก็คือ เป็นการทำให้การปรากฏปัจจัยการผลิตชนิดอื่น ๆ ของชาวนาซากว่าที่ควรจะเป็น แต่รัฐบาลก็ไม่สามารถที่จะเปลี่ยนแปลงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ไม่เท่าเทียมกันออกไปได้ นั่นคือ ชาวนาบางส่วนหลุดลอยออกจากที่ดินทำกินของตนเอง

กล่าวโดยสรุป ขณะที่รัฐบาลคลอกช่วงสมัยที่กล่าวมาฝากความหวังเรื่องรายได้ของแผ่นดินไว้ที่อากรคานา และการขายข้าว สิ่งเหล่านี้กลับเป็นพันธนาการอันหนักหน่วงของชาวนา และเป็นเครื่องจูงใจให้ชาวนาทรุดโทรมลงทางเศรษฐกิจมากกว่าเดิม ในสายตาของรัฐบาล "ชาวนา" ก็คือคนที่มีที่ดินครอบครองซึ่งจะรวมไปถึงเจ้าที่ดินรายใหญ่ ๆ¹ คำคอมที่ซึกเจนวาร์รัฐมีส่วนอย่างมากที่ทำให้ชนชั้นชาวนามีความแตกต่างทางชนชั้นก็คือจุกยีนของรัฐที่ยืนอยู่บนชนชั้นผู้ได้เปรียบในสังคม

กระบวนการของการแบ่งชนชั้นชาวนาในสังคมไทยมีลักษณะที่ค่อยเป็นค่อยไป จนมีความลาซา และไม่รุนแรง แม้ว่าจะเผชิญกับภัยธรรมชาติแล้วซ้ำเล่าก็ตาม ทั้งนี้เป็นเพราะที่ดินที่ว่างเปล่ายังคงพอมืออยู่บ้าง สภาพความสมบูรณ์ทางธรรมชาติที่จะเป็นอาหารในครอบครัวยังคงมีอยู่ ปัญหาในทางชนชั้นจึงค่อย ๆ สะสมทางคานาปริมาณ จนในช่วงทศวรรษ 2470 เป็นต้นมา ปัญหานี้ได้พัฒนาสู่ระดับคุณภาพใหม่คือ ชาวนาเอกระหลุดลอยจากที่ดิน มีขนาดของที่ดินเล็กลง และมีชนชั้นชาวนาไรที่ดินทำกินเกิดขึ้น (Landless peasants) เมื่อที่ดินทำกินหมด ปริมาณประชากรมากขึ้น กระบวนการแบ่งชนชั้นชาวนาเริ่มเป็นไปอย่างรวดเร็วและรุนแรง โดยเฉพาะเมื่อรัฐมิได้มีความหมายเป็นผู้ปกครองเท่านั้น แต่รัฐยังมีบทบาทเป็นนายทุนอีกด้วย กระบวนการนี้จึงเพิ่มความสลับซับซ้อนมากขึ้น²

4. ความสัมพันธ์ทางการผลิตแบบใหม่: ชาวนากับชนชั้นเจ้าที่ดิน

สิ่งหนึ่งที่เกิดขึ้นพร้อมกับการเปิดการจับจองที่นาด้วยวิธีการซุกคลองหรือการบุกเบิกที่นา คือ ชนชั้นเจ้าที่ดิน (Real Estate) ที่เป็นอิสระจากรัฐ

¹ท.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 9/5 รายงานในโครงการทศน้ำใส่น้ำ ๖.

²รายละเอียดอยู่ในบทที่ 3

ในระยะแรก ๆ ของการเปิดที่นา เจ้าที่ดินเหล่านี้คือบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางที่ได้รับพระราชทานที่ดินหรือใช้อำนาจบังคับยึดที่ดิน. เจ้าที่ดินเหล่านี้มิได้ลงมือทำการผลิตเอง แต่จะใช้ชาวนาหรือไพร่ในสังกัดเขาทำ ลักษณะพิเศษของเจ้าที่ดินนี้คือมิได้อยู่ในท้องที่ของนานั้น แต่เป็นเจ้าของที่ดินที่ตั้งภูมิลำเนาในกรุงเทพฯ¹ เจ้าที่ดินเหล่านี้เรียกว่า Absentee Landlord

ตามความหมาย Absentee Landlord คือ เจ้าของที่ดินที่มีได้ตั้งภูมิลำเนาอยู่ในที่นานั้น ให้ที่ดินชาวนาเช่าแล้วจ่ายค่าเช่าเป็นเงินหรืออะไรก็ได้ตามที่ตกลง ในลาตินอเมริกา Absentee Landlord มีมากถึง 9 ใน 10 ของเจ้าที่ดินรายใหญ่² ตามความหมายแนว Marxist Absentee Landlord ถือว่าเป็นชนชั้นที่ชู้ครึกชนชั้นหนึ่ง แม้ว่าจะเป็นนายทุนที่เกี่ยวข้องกับ (เมื่อเทียบกับนายทุนทั่ว ๆ ไป) เพราะรายได้ส่วนใหญ่จะมาจากค่าเช่า ผลประโยชน์ และเป็นรายได้ที่ไม่ได้เกิดจากการลงแรงแต่เป็นรายได้ที่ชู้ครึกผ่านทางปัจจัยการผลิตที่เป็นเจ้าของอยู่ รายได้เหล่านี้ชนชั้นนี้มีใ้คืนกลับมาพัฒนาทางเกษตร แทนนำไปลงทุนในกิจการอื่น³ หลังสงครามโลกครั้งที่ 1 ชนชั้นนี้ก็แตกสลายไปพร้อมกับการปฏิรูปที่ดิน ขบวนการชาตินิยม การพัฒนาอุตสาหกรรม และการแทรกแซงของรัฐในรูปแบบต่าง ๆ⁴

ในประเทศไทย สาเหตุที่เกิดชาวนาเช่า ทั้ง ๆ ที่ยังมีที่ดินว่างเปล่าอยู่มากมาย เป็นเพราะชาวนาเอกระมีที่นาอยู่ลึกเขาไปทางคลอง การทำนาต้องอาศัยน้ำฝนเพียงอย่างเดียว หาก

¹ ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ 3.1/11 ทูลเกล้าฯ ถวายรายงานเรื่อง สืบเหตุ-ผลที่คนทำนาอพยพออกจากทุ่งหลวงคลองรังสิต วันที่ 4 พฤศจิกายน ร.ศ.125.

² รายละเอียดอยู่ในบทที่ 1

³ J. Wilezynski, "Absentee Landlord" An Encyclopedic Dictionary of Marxist, Socialism and Communism: p. 2

⁴ กล่าวเฉพาะประเทศอื่น ๆ มิใช่ประเทศไทย

จะหักล้างรางวัลใหม่ก็จะเสียเวลา จะไ้ที่นาที่ไม่อุดมสมบูรณ์เท่าที่เช่า ขณะนั้นราคาข้าวใน
ท้องตลาดพุ่งสูง ปริมาณข้าวที่ต่างประเทศต้องการมากขึ้น ทำให้ชาวนาต้องเร่งผลิตข้าว การเช่า
ที่นาจะไ้ทำนาในที่อุดมสมบูรณ์ในบริเวณริมคลอง อัตราร้อยกับสภาพธรรมชาติที่น้อยกว่า ดังนั้น
สังคมไทยจึงมีชนชั้นชาวนาเช่าเกิดขึ้นพร้อมกับการเกิดขึ้นของเจ้าที่ดิน

ความสัมพันธ์ระหว่างชาวนาเช่ากับเจ้าที่ดิน เป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตชนิดใหม่ที่
เป็นอิสระจากรัฐ อัมมีสาเหตุมานาจากปัจจัยการผลิตที่ไม่สมมูลกัน ที่กล่าวว่าเป็นอิสระจากรัฐนั้น
ก็เพราะว่าก่อนหน้าที่จะยกเลิกระบบไพร่เจ้าที่ดินจะมีไพร่สมในสังกัด และให้ไพร่ในสังกัดเช่าที่ดิน
ทำกิน พร้อมทั้งทำการผลิตเพื่อตอบแทนคุณด้วย เพราะฉะนั้น ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เกิดขึ้น
จึงมีลักษณะซับซ้อน ไปร่สมจะสัมพันธ์กับเจ้าที่ดินในฐานะไพร่กับมูลนายในพันธนาการ ของระบบไพร่
ขณะเดียวกันก็เกิดความสัมพันธ์ที่เป็นแบบไพร่เช่านาเจ้าที่ดิน (มูลนาย) และสงคาเช่าเป็นสิ่งตอบแทน
และเจ้าที่ดินนี้ก็ต้องส่งส่วนเกินส่วนหนึ่งให้กับรัฐในฐานะมูลนาย โดยเจ้าที่ดินนี้ต้องพึ่งพิงรัฐ
ในฐานะที่รัฐเป็นเจ้าของที่ดินทั่วประเทศ

เจ้าที่ดินอิสระ (Independent) ในระยะแรกก็ใช้ความเคยชินที่ใช้ในระบบไพร่
นำที่นาให้ไพร่และทาสของตนไปทำการผลิตในที่ดินของตน¹ เพราะเจ้าที่ดินยังไม่เห็นความสำคัญ
ของการผลิตข้าว หลังจากที่ไพร่และทาสเช่าสู่อิสระภาพและตลาดต่างประเทศต้องการข้าวมากขึ้น
นั้น ไปร่และทาสบางส่วนก็ยังคงทำนาอยู่ในที่ดินเดิมที่เคยทำนา แต่ได้เปลี่ยนชนชั้นตนเองสู่ความ
เป็นชาวนาเช่า (Land Rent Peasant) โดยเช่าที่นาของเจ้าที่ดินมูลนายของตน

ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชาวนาเช่ากับเจ้าที่ดินเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่สมมูลกัน
ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้นาย อีกฝ่ายหนึ่งเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต ดังนั้น ค่าเช่า (Rent) ถือเป็น
รายได้ที่สำคัญรูปแบบหนึ่งที่ไม่ได้ลงแรง อันเกิดจากที่ดินของเจ้าของที่ดิน ในทางกลับกันค่าเช่าก็
มิใช่ผลตอบแทนแรงงานที่ลงแรงไป ค่าเช่าถือว่าเป็นการชุกครีคแรงงานในภาคเกษตรกรรมคือ

¹ เรื่องประเพณีประกาศรัชกาลที่ 4,

ซูว์ริคยูเซาและบูร์โวก์สินค้ำเกษตร¹ ผลผลิตที่ถูกหักส่วนเกินแล้วคือผลตอบแทนของชาวนา เขา นอกเหนือจากความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจแล้ว ชาวนาเขากับเจ้าที่ดินในสังคมไทยยังมีความสัมพันธ์ ในลักษณะเป็น "บุญคุณ" หรือที่เรียกว่าเป็น "การอุปถัมภ์" กัน² ซึ่งทำให้รูปแบบการต่อสู้ของ ชาวนาเขามีลักษณะประนีประนอมกับเจ้าที่ดินด้วย

ในระยะแรก ๆ ของการส่งชาวออกต่างประเทศ พวกเจ้าที่ดินจะเอาใจชาวนาเขา มากกล่าวคือ ในสมัยที่ทองนายยังเป็นป่าพงอยู่ เจ้าที่ดินก็จะปล่อยให้ชาวนาหักรางวัลพงพำนาโดยไม่ต้องจ่ายค่าเช่า³ 2 - 3 ปีหลังจากที่เป็นดินนาเรียบเรียบร้อย การผลิตได้ผลบริบูรณ์ชาวนาจะต้อง เสียค่าเช่านาในอัตราไร่ละ 1, 2 บาท และจะต้องเสียค่าน้ำที่เขาน้ำอีกด้วย จนกระทั่งชาวนา เขาเหล่านั้นก่อสร้างบ้านเรือน เป็นที่ถาวรในบริเวณที่นาคงถาวรแล้ว เจ้าที่ดินก็จะใช้สิทธิแห่ง ความเป็นเจ้าของขอขึ้นค่าเช่าเพิ่มเป็นไร่ละ 4 บาท 32 อัฐ⁴ การเช่านานั้นผู้เช่าต้องสัญญาส่ง ค่าเช่าเต็มตามเนื้อที่ที่ตนขอรับเช่า ไม่มีข้อลดหย่อนค่าเช่าไม่ว่าจะไถ่ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย หรือไม่ก็ตาม⁵ นอกจากนั้น ชาวนาที่เขาที่ค้ำก็ถูกเก็บทุนจากเจ้าของเขา โดยเสียดอกเบี้ยในอัตรา สูงคือ ไร่ละ 12 บาท/ปี ถ้าเสียเป็นข้าวจะต้องเสียในอัตราไร่ละ 40 สัก/ปี

¹J. Wilezynski, "Rent", An Encyclopedic Dictionary of Marxist, Socialism and Marxism. p.490.

²พ.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ.3.1/11 พุดเกล้าถวายรายงานเรื่อง ดับเหตุนครที่คนทำนาอพยพออกจากทุ่งหลวงคลองวังสิต วันที่ 4 พฤษภาคม ร.ศ.125.

³เรื่องเดียวกัน.

⁴เรื่องเดียวกัน.

⁵เรื่องเดียวกัน.

โดยส่วนใหญ่แล้วเจ้าที่ดินรายใหญ่ ๆ มักมีภูมิลำเนาอยู่ในเมืองจึงจำเป็นต้องมีตัวแทน หรือ "นายกอง" (Agent) รับผิดชอบเก็บค่าเช่า บ่อยครั้งที่นายกองเหล่านี้จะบีบบังคับและขู่- ครอบค้ำชาวนา บางครั้งอาจจะมีการเกณฑ์แรงงานอีกด้วย¹ เมื่อชาวนาเช่าไม่มีเงินส่งค่านาก็ต้อง ทำสัญญาขายตัวเป็นลูกจ้างเจ้าของนาหรือธนาคารภรรยาไปทำงานที่บ้านเจ้าที่ดินแทน² บางครั้ง เจ้าที่ดินถึงกับรับเครื่องมือการผลิตด้วย และบังคับให้ชาวนานั้นทำสัญญาเช่าเครื่องมือการผลิต (จอบ ควาย ไร่) นั้นทำนาคอไปเพื่อส่งค่าเช่า เพราะเจ้าที่ดินเกรงว่าชาวนาจะหนีออกจากที่นา ไปหาที่ทำกินใหม่ และรายได้จากค่าเช่าก็จะสูญสิ้นไปด้วย ซึ่งเป็นพันนาการทางเศรษฐกิจที่ร่อย รัควิวคชาวนาเช่าไว้ไม่ให้เคลื่อนย้ายหรือขยับขยายไปไหนได้

จากที่กล่าวมานี้ มีข้อสงสัยเกี่ยวกับกาเกิดขึ้นของ "ชาวนารับจ้าง" ว่านอกเหนือ จากพวกอีสานที่อพยพมารับจ้างทำนาในเขตรังสิตแล้ว ยังมีชาวนาเช่าที่เปลี่ยนชนชั้นเป็นชาวนา รับจ้างอีกด้วย และพวกหลังนี้จะมีพันนาการทางหนี้สินมากกว่าชาวนารับจ้างทั่ว ๆ ไป เพราะ ความสัมพันธ์ทางการผลิตที่เอารัดเอาเปรียบมากขึ้น อันเป็นการทำลายการสะสมทุนของชาวนา ชาวนารับจ้าง (อีกชื่อชาวนาเช่า) จึงต้องทำนานั้นเพื่อใช้หนี้เจ้าที่ดินโดยไม่มีสิทธิในผลผลิตที่ทำเลย

ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่าง 2 ชนชั้นนี้มักขัดแย้งกันเสมอในเรื่องค่าเช่า อกร คานา ค่าชุกดอกกุศลลงที่ต้นเงิน ค่าทหน้า เจ้าที่ดินมักโยนภาระต่าง ๆ นี้ให้ผู้เช่า เพราะเห็นว่า ผู้ที่ไ้รับประโยชน์และเกี่ยวข้องกับนาคือ ชาวนาเช่าที่อาศัยอยู่ในบริเวณนั้น

... ส่วนการทำค้ำนาคาใครจะเป็นผู้ลงทุนทำ ซอนี้เป็นปัญหาซับซ้อนอยู่ เหตุควยนาใน พงหลวงค่อนนี้ เจ้าของนาคาเป็นแต่ผู้ให้เช่า คนทำนาคามีโคเป็นเจ้าของที่ ฝ่ายกรมทหน้า วาโคทหน้าให้เขานาคาแล้ว ที่จะเขานาคาไว้อย่างไรเป็นหน้าที่ของเจ้าของนาคา ฝ่าย เจ้าของนาคาคนทำนาคาเป็นผู้ที่จะไ้รับประโยชน์จากนาคาทค...³

¹ หน.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กษ. 3.1/11 พูลเกล้าฯ ถวายรายงานเรื่อง สืบเหตุผลที่คนทำนาคอพยพออกจากพวงหลวงคลองรังสิต

² เรื่องเดียวกัน

³ หน.จ.ช. เอกสาร

สบ. 2.8/5 บันทึกเรื่องการทหน้า วันที่ 3

ปัญหาในลักษณะนี้ได้รับความสนใจจากรัฐบาลมาก แต่ผลสรุปออกมาว่าชาวนาจะต้องลงทุนเอง เพราะผู้พิจารณาแก้ไขปัญหาในระดับรัฐบาลคือ พวกเจ้าที่ดิน¹ หรือถ้าเจ้าที่ดินลงทุนทำการปรับปรุงนา นั้นหมายความว่าค่าเช่านาที่ต้องเพิ่มขึ้น "...การที่จะหารายได้มาทดแทนทุนนั้นเพื่อพิเคราะห์ดูเห็นว่าไม่มีทางอื่นจะสะดวกยิ่งกว่าเรียกขึ้นค่านา..."²

ส่วนระบบการเช่านานั้นมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยพิจารณาจากราคาข้าวในตลาดความีราคาสูง-ต่ำเพียงไร และพิจารณาจากสภาพทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย กล่าวคือ ในช่วงก่อน พ.ศ. 2470 ชาวนายังนิยมจ่ายค่าเช่าเป็นเงินอยู่ ครั้นมา พ.ศ. 2474 การจ่ายค่าเช่าเป็นเงินลดน้อยลง เริ่มมีการทำสัญญาและตกลงกันว่าเมื่อได้ข้าวเท่าไรก็แบ่งกันคนละครึ่ง ทั้งนี้ เพราะราคาข้าวในสมัยดังกล่าวตกต่ำ³ การทำนาก็ไม่ค่อยได้ผลชาวนาอาจจะขาดทุนทำให้เจ้าของนาไม่ไ้ค่าเช่าก็ได้ดัง พ.ศ. 2475 เป็นต้นมา ชาวนาจะเช่าแบบแบ่งครึ่ง⁴

กระบวนการเป็นหนี้เป็นสินของชาวนาทำให้เกิดการโอนถ่ายที่ดินจากชาวนาเอกรະสูพหุคาคคนเงินที่เป็นนายทุน ลักษณะนี้ทำให้เกิดการแตกตัวทางชนชั้นในสังคมไทยขึ้นมาอีกคือ ชนชั้นเจ้าที่ดินใหม่ (New Landlord) ซึ่งส่วนใหญ่เป็นคนจีน (บางท้องถิ่นในภาคกลางจะเรียกว่า "เจ้าแก่นา")⁵ นอกจากนั้นได้เกิดปรากฏการณ์ของการเช่าอีกอย่างหนึ่งคือ การเช่าช่วง

¹ น.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 กษ. 8/1 เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการทำบันทึกความเห็นเรื่องข้าวแพงมาให้รัชกาลที่ 6 ทรงทราบ 27 มีนาคม 2461.

² น.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 สป. 2.8/5 บันทึกเรื่องการทอน้ำ วันที่ 3 กุมภาพันธ์ 2466 - กุมภาพันธ์ 2467

³ ปรกคฤการางราคาข้าวในหน้า 114

⁴ น.จ.ช. เอกสาร: กส. 15.1/30 สำเนาทำรายงานการสำรวจฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรในจังหวัดอ่างทอง วันที่ 27 เมษายน 2475.

⁵ ปรกคฤรายละเอียดในบทที่ 4

(ลักษณะเช่นนี้จะเกิดขึ้นมากในอินเดีย ในกรณีที่มีชาวนาจำนวนมากที่ต้องการเช่านา) ลักษณะดังกล่าวปรากฏขึ้นเมื่อที่ดินดี ๆ หมดไป และได้สะท้อนให้เห็นว่ามีชาวนาจำนวนมากมีความต้องการเช่านามากขึ้นโดยพวกขุนนางจะเช่าที่ดินจากกรมพระคลังข้างที่แล้วนำมาให้ราษฎรเช่าอีกทอดหนึ่ง¹

ในการผลิตข้าว ชาวนาเช่าที่มักเริ่มมาจากความเป็นชาวนาเช่ามิได้เผชิญแต่ความสัมพันธ์ทางการผลิตกับเจ้าที่ดินเท่านั้น แต่จะต้องสัมพันธ์กับรัฐและนายทุนด้วย ซึ่งล้วนเป็นความสัมพันธ์ที่ไม่สมมูลทั้งสิ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวต่างก็ส่งผลให้ชาวนาเช่าเหล่านี้เกินสู่ทิศทางของการเป็นชาวนารับจ้าง หรือมิเช่นนั้นก็แทบไม่มีโอกาสที่จะเขยิบมาสู่ความเป็นเจ้าของที่ดินสักผืนใด นอกจากนั้น เจ้าที่ดินบางส่วนยังเป็นกลไกของรัฐ ทั้งนี้ ทั้งเจ้าที่ดินและรัฐจึงร่วมกันกดขี่ชาวนาเช่าให้มีฐานะต่ำลง

อย่างไรก็ตาม ความขัดแย้งทางการผลิตมิได้อยู่ในชั้นแตกหักที่จะทำให้ชาวนาเช่าลุกขึ้นมาโค่นล้มเจ้าที่ดินเช่นในยุโรป แต่เป็นไปในลักษณะประนีประนอม หรือหลีกเลี่ยงปัญหาของชาวนาเช่ามากกว่าเผชิญปัญหา

5. ความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างตลาดกับระบบทุนนิยม

ก่อนที่สังคมไทยจะเปิดสู่การค้าภายนอก ระบบค้าขายตกอยู่ในมือของพ่อค้าคนจีนอยู่แล้ว เมื่อเปิดประเทศสู่การค้ากับตะวันตก พ่อค้าเหล่านี้ได้ทำให้ชาวนาไทยและระบบการผลิตข้าวเข้าไปผูกพันกับระบบการค้าภายนอกประเทศอย่างเต็มที่และโดยตรง

กระบวนการผลิตข้าวนับแต่ปลูกจนถึงเป็นข้าวสาร และกระบวนการแลกเปลี่ยนข้าว ชาวนามิได้สัมพันธ์กับพ่อค้าคนกลางเท่านั้น แต่ต้องมีพ่อค้าในหมู่บ้าน เจ้าของโรงสี บริษัทส่งข้าว ออก และนายทุนผูกขาดต่างชาติ ในระบบของการแลกเปลี่ยนโดยผ่านตลาด ทั้งนี้ จะเกิดการขูดรีดกันเป็นชั้น ๆ ไป พิจารณาตลอดทั้งกระบวนการชาวนาจะถูกเอาเปรียบมากที่สุดเพราะเป็นผู้ผลิตสินค้าขั้นต้น

¹ น.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 รล. 20/198 ฎีการ้องทุกข์ขอเวนค่าเช่านา และบัตรสนเท่ห์ วันที่ 27 พฤษภาคม - วันที่ 7 มิถุนายน 2475.

... การที่จะมุ่งฐานะของชาวนาในการผูกพันให้ดีขึ้นนั้น เห็นว่าควรจะขึ้นขึ้นของ การค้าขายให้ทยอยลง กล่าวคือ ในขณะที่เขาของชาวนาไปถึงตลาดทางประเทศ โคนั้น จะทอดตามมือพ่อค้าระบิคทาง ๆ ไปหลายชั้นหลายเจ็งนั้ก...¹

ในที่นี้จะไม่นั้นในรายละเอียดของส่วนใดส่วนหนึ่ง แต่จะพยายามชี้ให้เห็นว่าแม่ชาวนาจะสัมพันธ์ กับระบบทุนนิยมเพียงส่วนใดส่วนหนึ่ง แต่ส่วนกั้กล่าวนั้นก็ไ้สะท้อนถึงการ เอารักเอาเปรียบกัน ด้วยโดยผ่านระบบตลาด (Market System)²

ในการพิจารณาปัญหาทางเศรษฐกิจของชาวนา "พ่อค้าคนกลาง" มักจะตกเป็น "แพะ รับผิด" เสมอว่าเป็นตัวการขูดรีดชาวนา ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพ่อค้าคนกลางเหล่านี้ต้องสัมพันธ์ กับชาวนาโดยตรงและเป็นรูปธรรมมากที่สุด ขณะเดียวกันพ่อค้าคนกลางยังเปรียบเสมือนเป็น ธนาคารกลางให้ชาวนากู้ยืมเงินไ้จ่ายค้ายที่สุ่กอีกด้วย โดยพ่อค้าคนกลางเหล่านี้บางทีจะมีร้านใน หมู่บ้าน³ เพื่อเป็นสื่อกลางที่จะรับผลผลิตและจะซื้อข้าวจำนวนมาก ๆ ด้วยวิธีการต่าง ๆ มาส่ง โรงสี "...ชาวนาเสียเปรียบลูกค้าก็โดยลูกค้าใช้ศัคใหญ่ เมื่อเวลาไปขายโรงสีก็ใช้ศัคเล็ก..."⁴

¹ ห.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/8 บันทึกความเห็นเรื่องพระราชบัญญัติ ที่กั้ของอธิบดีกรมไปรษณีย์โทรเลข วันที่ 14 มิถุนายน 2471.

² J. Wilczynski, "Market", An Encyclopedic, ^{๓.339} (ตลาด โดยนัยทั่ว ๆ ไปก็คือสถานทีที่ผู้ซื้อและผู้ขายนำของมาขาย ราคาสินค้าจะถูกกำหนดโดย Demand และ Supply อีกนัยหนึ่ง การเกิดขึ้นของตลาดคือผลผลิตของการแบ่งงานกันทำ และผลผลิตของพัฒนา การของระบบทุนนิยม...ตามแนวความคิดเศรษฐศาสตร์การเมืองแล้วถือว่า ตลาดคือที่ที่เอารัก เอาเปรียบกันโดยใช้กลวิธีและมีการผูกขาดกันอย่างไร้ศีลธรรม)

³ ห.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/25 คำถามของคณะอนุกรรมการสภา แขนงแพทยาศาสตร์ พิจารณาสินค้าภายในกับคำตอบจากมณฑลต่าง ๆ เกี่ยวเรื่องข้าว พ.ศ. 2474.

⁴ เรื่องเดียวกัน.

นอกเหนือจากนั้น พอค้าคนกลางหรือพอค้าในหมู่บ้านยัง เปรียบเหมือนแหล่งเงินทุนสำหรับ ชาวนา โดยชาวนาเอกระจะนำที่ดินไปประกัน โดยเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง บางครั้งก็จะถูกพอค้า คนกลางเหล่านี้โกงเงินเพราะความไม่รู้หนังสือของตน "...พวกชาวนาไทยซึ่งไม่มีความชำนาญ ในทางคิคเส กู้เงินแล้วโกงเอาดอกเบี้ยสูง..."¹ ปีใดได้ไค้ผลผลิตมากพอก็สามารถชดใช้หนี้สิน ได้ แต่ถ้าปีใดไม่เหลือส่วนเกินหนี้สินก็จะทบต้นเรื่อย ๆ ชาวนาเอกระที่มั่งคั่งมากก็จะเหลือน้อยลง เพราะโดนนายทุนเงินกู้ยืมเขาไปเป็นค้ำเงินต้นและดอกเบี้ย

...ทราบเกล้าแน้ชู้ว่า ต้องเสียดอกเบี้ยอย่างแรงเหลือเกิน ต้นเงิน 80 บาท ดอกเบี้ย ที่เสียแตกออกเป็นเขาเปลือกถึง 60 สัก ๆ 28 หนานบาง 60 หนานบาง ในเวลานี้ต้อง เสียดอกเบี้ยกัน 40 สัก... สัญญาปี 1 ส่งตนแลคอกเสร็จ ถ้าไม่ส่งตามสัญญายอมให้ยึด ที่นาเสีย...²

ในการกู้หนี้สินดังกล่าวจะมีทั้งการกู้ยืมเงินและของ การกู้เป็นของนั้นชาวนาจะซื้อของ เชื้อจากพอค้า พอค้าก็จะคิราคาแพงกว่าปกติ โดยชาวนาสัญญาจะส่งไร่เป็นข้าวในเวลาที่ได้ผล ผลิต³ วิธีนี้เมื่อคำนวณดอกเบี้ยลงเป็นตัวเงิน ก็จะเห็นว่า เป็นอัตราดอกเบี้ยที่สูง เพราะเหตุนี้ พวกพอค้าเช่นแถบคลองรังสิตจึงร่ำรวยไปตาม ๆ กัน⁴ ถ้ากู้เป็นเงินชาวนาเอกระก็จะนำที่ดินไป จำนอง-จำนำแก่พอค้า เมื่อถึงฤดูเกี่ยวถ้าไม่มีเงินใช้ พอค้าก็จะขอข้าวในนาเป็นเงินต้นและดอก- เบี้ย หรืออีกอย่างว่า การตกข้าวเขียว ลักษณะเช่นนี้ทำให้ชาวนาเอกระตกอยู่ในพันธนาการแห่ง หนี้สินตลอดเวลา

¹ น.จ.ช. เอกสาร สบ. 2.47/173 รายงานของพระมหาสุพร รมสมบัติ อัครราชทูตสยามกรุงโตเกียว แผลจากหนังสือพิมพ์ญี่ปุ่นชื่อ Japanese Abroad.

² น.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 5 กส. 3.1/9 ความคิเรื่องอุทหนุนชาวนา

³ น.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 พ. 13/3 เรื่องให้กระทรวงพาณิชย์คำริช่วยเหลือ ชาวนา ทำนองประเทศอินโดจีนที่จักให้ชาวนากู้เงินจากแบงค์ไค้ วันที่ 24 พฤษภาคม พ.ศ. 2472 - 16 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2474.

⁴ น.จ.ช. เอกสารราชการที่ 7 พ. 13/3 เรื่องให้กระทรวงพาณิชย์คำริช่วยเหลือ ชาวนา

...คอกเบี้ยก็ลดลงที่ระหว่าง 24% ขึ้นไป บางรายถึง 80% ก็มี เจ้าของเงินบางรายทำสัญญาเลือกเอาคอกเบี้ยเป็นเงินกู้ใหญ่ หรือเป็นเช่าก็โต เมื่อเอาเขาแพงก็เลือกเอาเขา ในเวลานี้เขาที่ชาวนาชายใดไม่พอกับคอกเบี้ย เงินที่ติดค้างเขาหนักทวียิ่งขึ้น ยากที่จะพ้นตัวขึ้นไปอีก...¹

นอกจากนี้ พ่อค้าคนเงินที่ร่ำรวยบางคนในท้องถิ่นจะได้รับการแต่งตั้ง เลือกตั้งเป็นกำนันผู้ใหญ่บ้าน² คนเหล่านี้จะกลายเป็นกลไกอำนาจรัฐที่ควบคุมวงจรเศรษฐกิจในชนบททั้งหมด จึงไม่ใช่เรื่องน่าแปลกใจว่าในทางปฏิบัติชาวนาจะกินไม่หลุดจากพันธนาการทางเศรษฐกิจและการเมืองที่ควบคุมอย่างเป็นเอกภาพในเรื่องของการเก็บส่วนเกิน และการเก็บคอกเบี้ย ดังนั้น ชาวนาบางส่วนที่เป็นหนี้จึงหมดทั้งฐานะและกำลังในการทำนา เพราะทำนามาเพียงเพื่อใช้หนี้เท่านั้น ไม่มีโอกาสที่จะสะสมทุนได้เลย

...อาจกล่าวโดยไม่มีผิดว่า ในปัจจุบันนี้ราษฎรชาวนาเมื่อกล่าวทั่ว ๆ ไปก็เป็นพวกที่เป็นลูกหนี้เอกชนมากที่สุด และผลของการเป็นหนี้ทำให้เกิดความเสียหายมาก เพราะชาวนาไม่หมก แคลสิทธิ์ในความเป็นเจ้าของนายอหมกทั้งความคิดที่จะเริ่มทำทำการใหม่ และหมกทั้งความมานะที่จะบำรุงฐานะของตนเองให้ดีขึ้นต่อไป...³

ในกระบวนการผลิตข้าว โรงสีเป็นขั้นตอนหนึ่งที่มีความสำคัญมาก เพราะเป็นแหล่งแปรรูปข้าวออกสู่ต่างประเทศ และเป็นกลไกการแข่งขันกับพ่อค้าคนกลางอีกด้วย โรงสีมักมีเรื่องขัดแย้งกับพ่อค้าคนกลางเรื่อง การซื้อข้าวจากชาวนาและการปล่อยเงินกู้ให้ชาวนากู้ย กล่าวคือ

¹น.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/30 สำเนารายงานการสำรวจฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรในจังหวัดอ่างทอง 27 เมษายน 2475.

²น.จ.ช. เอกสารราชการที่ 5 ม.2.8/3 แก่ไขพระราชมัญฉิตภักครองเรื่องตั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ร.ศ.122.

³น.จ.ช. เอกสาร รพท. 1.1/2 จกหมายเหตุของสภาเผยแผ่พาณิชย์ "รายงานการสหกรณ์ในประเทศไทย" 10-13.

ทางก็ต้องการซื้อข้าวจากชาวนาในราคาถูก และต้องการมีพันธะกับชาวนาที่ขายข้าวไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง

...แต่เดิมมาพวกโรงสีออกเงินล่วงหน้าให้ชาวนา โดยสัญญาเช่าก่อนที่พวกชาวนาจะขายข้าว ควรจะให้พวกโรงสีมีโอกาสซื้อออกตามราคาตลาดในเวลานั้น ทุกวันนี้พวกคนกลางกลับเป็นพวกที่ออกเงินล่วงหน้าให้ชาวนา การกระทำเช่นนี้ก็หวังจะได้กำไร 2 ชั้นคือ จากชาวนาและพวกโรงสี...¹

แต่ในทางปฏิบัติพ่อค้าคนกลางมีความเคลือบแคลงว่าพวกโรงสีมากที่จะเข้าไปรับซื้อข้าวในที่ต่าง ๆ ที่ยากลำบาก ขณะเดียวกันก็มีความสนิทสนมกับชาวนามากกว่าด้วย ทำให้พ่อค้าโรงสีไม่สามารถเข้าไปแทรกแซงความสัมพันธ์ระหว่างชาวนากับพ่อค้าคนกลางได้

แม้ว่าปริมาณการส่งออกในช่วงทศวรรษ 2420 จะสูงมาก² และราคาขายข้าวก็สูงมากเช่นกัน แต่ในขณะเดียวกันปริมาณสินค้าเข้าที่มีอยู่ก็มีปริมาณสินค้าข่มเพื่อมากเช่นกัน³ ภาวะการเป็นหนี้ของชาวนาที่เกิดขึ้นในระยะแรก ๆ คือ การไม่มีทุน (Capital) แต่หลังจากที่ขายข้าวได้ ภาวะความเป็นหนี้ก็ยังคงอยู่นั่นก็อาจจะวิเคราะห์ได้เป็น 3 ประเด็น คือ

ประการแรก ภาวะการผลิตแบบพอยังชีพ ในตัวชาวนาหมกไป เมื่อผลิตข้าวได้ก็ขายข้าวนั้นหมด จนไม่มีข้าวเหลือพอเก็บกิน เพื่อจะได้นำเงินมาใช้จ่ายต่าง ๆ เมื่อเงินหมดก็ต้องกู้ยืมมาใช้ในการผลิตในฤดูกาลใหม่

ประการที่สอง ลักษณะการเปลี่ยนแปลงการบริโภค และการใช้จ่ายทางพิธีกรรมต่าง ๆ ที่มีรายจ่ายสูง ทำให้ชาวนาไม่มีทุนเหลือพอ

¹ น.จ.ช. เอกสาร

กส. 15.2/25 คำถามของคณะอนุกรรมการสภาเผยแพร่

แผนพาณิชย์พิจารณาสินค้าภายใน กับคำตอบจากมณฑลต่าง ๆ เกี่ยวเรื่องข้าว พ.ศ. 2474.

² คูตารางประกอบ

³ คูตารางประกอบ

ประการที่สาม เมื่อพิจารณาถึงรายจ่ายในการทำนาแต่ละครั้ง ก็ต้องพบว่าชาวนาต้อง
ใช้ทุนมากกว่ารายได้ที่จะได้รับ

ค่าเช่านาดี	4	บาท
ค่าเช่านากลาง	2	บาท
ค่าเสนา	1	บาท
ค่าเช่าปลูกลูก	1.50	บาท
ค่าไถ	2	บาท
ค่าค้ำ	1.50	บาท
ค่าเกี่ยว	2	บาท
ค่าเลี้ยง	2	บาท
ระวางรดไฟ	2	บาท
รวม	16.50	บาท

ยังไม่รวมค่าดอกเบี้ย 50% ต่อปี¹

ในวันที่ 26 ตุลาคม 2475 รัฐบาลคณะราษฎรได้ออกกฎหมาย "ห้ามเรียกดอกเบี้ย
เกินอัตรา"² เพื่อให้บ้านเมืองเสื่อมประโยชน์ แต่ในทางปฏิบัติชาวนากลับได้รับความเดือดร้อน
จากกฎหมายฉบับนี้ เนื่องจากการหลีกเลี่ยงของเจ้าหนักราคาคือ เจ้าหนี้บังคับให้ลูกหนี้ทำสัญญาขาย
ฝากทรัพย์สินของลูกหนี้ หรือโดยการเร่งรัดหนี้ของเจ้าหนี้ มีลูกหนี้จำพวกหนึ่งซึ่งยอมเสียดอกเบี้ย

¹ น.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/19 จกหมายเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ (เจ้าพระยา
พลเทพ) กราบบังคมทูลจอมพลสมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต
เสนาบดี กระทรวงมหาดไทย วันที่ 17 ธันวาคม 2473.

² เสถียร ลายลักษณ์, "ห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา", ประชุมกฎหมาย
ประจำศก เล่ม 45, 347-349.

อย่างสูง แต่พอกฎหมายนี้ออกมาพวกเจ้าหน้าที่ต่างก็เร่งรัดเอาเงินต้นคืนเมื่อไม่ได้ก็จะทำการฟ้องร้องลูกหนี้¹ ในแต่ละปีชาวนามีได้เป็นหนี้เฉพาะพ่อค้าเท่านั้น แต่ได้เป็นหนี้เจ้าที่ดินอีกด้วย² ผลที่ตามมาคือชาวนาไม่มีกำลังใจทำการเพาะปลูกอีกต่อไป³

การนำประเทศเข้าผูกพันกับระบบการค้าภายนอก ทำให้การส่งออกข้าวออกไ้รับการผูกขาดโดยบริษัทพ่อค้าต่างชาติ หรือบริษัทนายทุนนายหน้า และเป็นเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดในการกำหนดราคาและควบคุมการส่งออกในแต่ละคราว⁴ นอกจากนั้นในช่วงภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ระบบเศรษฐกิจภายในประเทศก็ได้รับผลกระทบด้วย กล่าวคือ ข้าวที่เคยขายได้ถึงละ 80 บาท ลดลงอย่างรวดเร็วเหลือ 16 บาท (พ.ศ. 2473 ราคา 60 - 80 บาท) ชาวนาจำนวนมากทำฎีการ้องเรียนมายังรัฐบาลให้เร่งแก้ไขปัญหาคาความยากจนและลดอัตราภาษีต่าง ๆ จนในที่สุดรัฐบาลต้องออกประกาศฉบับหนึ่งที่มีความฉะฉานไปถึงเรื่องความผิดเคืองว่า "...มูลเหตุแห่งความอึดอัดครั้งนี้มิได้เกิดขึ้นในพระราชอาณาเขตอันจะพึงป้องกันได้ ด้วยพระบรมเชษานุภาพ หรือรัฐฎาภิบาลนโยบายของรัฐบาล เหตุเกิดขึ้นในประเทศอื่น ๆ ก่อน แล้วลามมาถึงประเทศนี้..."⁵ นอกจากนั้นไทยยังได้รับผลกระทบ

¹ห.จ.ช. เอกสาร สร. 0201.25/70 คำร้องเรียนแสดงความคิดเห็นของลูกหนี้และการบีบบังคับของเจ้าหน้าที่ 2475.

²Carl C. Zimmerman, Siam Rural Economic Survey, 1930-31 Bangkok: Bangkok Time Press, 1931), หน้า 306.

³ห.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/23 ข้อมติอันเกี่ยวกับค่าแนะนำของพ่อค้าขายเข้าไปต่างประเทศ วันที่ 6 กุมภาพันธ์ 2473.

⁴สังคีต พิริยรังสรรค์, ทุนนิยมขุนนาง พ.ศ. 2475 - 2485 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สร้างสรรค์, 2526) หน้า 84 - 95.

⁵ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 รล. 20/194 ฎีกาพูลเกล้าฯ ถวายความเห็นรวม 4 เรื่อง วันที่ 23 มีนาคม 2474.

3 ประการเกี่ยวกับเรื่องข้าว คือข้าวไทยแพงกว่าข้าวตะวันตก อัตราเงินของไทยสูงกว่าประเทศข้างเคียง และบางประเทศเริ่มหันมาปลูกข้าว¹ ดังนั้น ชาวนาไทยจึงไม่มีกำลังใจที่จะทำการผลิตข้าวให้ได้จำนวนมาก ๆ ออกมาขาย บางส่วนของชาวนาไทยจึงทำการผลิตเพียงพอกินในครอบครัวเท่านั้น²

เมื่อย้อนกลับมาพิจารณาความสัมพันธ์ทางการผลิตระหว่างชาวนากับนายทุน จะพบว่าความสัมพันธ์ทางการผลิตมีระดับความใกล้ชิดแตกต่างกัน ชาวนาเขาจะมีระดับความสัมพันธ์ทางการผลิตที่สนิทชิดกว่าชาวนาเอกราะ กล่าวคือ การที่ชาวนาเขาตัดสินใจเขานาทำก็เพราะเห็นว่าข้าวมีราคาดี ที่ดินที่เขาอยู่มีความอุดมสมบูรณ์มากพอ และสุดท้ายการคมนาคมค้าขายสะดวกมากพอที่พ่อค้าจะเข้ามาซื้อ-ขายสินค้าได้ ดังนั้น สภาพของชาวนาเขาจะมั่นคงกว่าแม้ว่าจะไม่มีที่ดินของตนเอง แต่มีความแน่นอนของผลผลิตค่าประกันความมั่นคงอยู่ ส่วนชาวนาเอกราะที่อยู่ลึกเข้าไป การคมนาคมไม่ค่อยสะดวกนักและการทำนาที่อาศัยแต่เพียงธรรมชาติ อัตราการเสี่ยงต่อผลผลิตมีสูงกว่า และการค้าขายจะเกิดการผูกขาดในท้องถิ่นมากกว่าด้วย

6. ชั้นชาวนาที่ปรากฏ

กระบวนการการแบ่งชั้นชาวนาจึงเป็นไปในลักษณะที่ว่าชั้นชาวนาบางส่วนยากจนลง เกิดชาวนาเอกราะขนาดย่อมมากมาย และอัตราความยากจนของแต่ละชั้นชั้นก็จะแตกต่างกัน ชาวนาเขาหากขาดทุนหรือทำนาไม่ได้ผลติดต่อกันหลายปี หรือขัดแย้งกับเจ้าที่ดิน สามารถหนีไปหาที่ทำกินใหม่ได้ตลอดเวลา แต่เจ้าที่ดินจะไม่ยอมให้สูญเสียความสัมพันธ์ทางการผลิตเป็นอันขาด จะต้องหาทางให้ชาวนาเขายังคงทำนาในที่ดินของตนต่อไป ในขณะที่ชาวนาเอกราะหากเผชิญกับการผลิตไม่ได้ผลติดต่อกัน 2-3 ปี การไปแสวงหาที่ดิน

¹ห.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/24.2 บรรยายเรื่องเช่า วันที่ 4 กุมภาพันธ์ 2474.

²ห.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/30 สำเนารายงานการสำรวจฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรในจังหวัดอ่างทอง วันที่ 27 เมษายน 2475.

ใหม่ก็มีสิทธิที่จะทำได้เช่นกัน และการสูญเสียที่ดินหรือปริมาณการถือครองที่ดินจะลดน้อยลง เพราะภาวะหนี้สินมีความเป็นไปได้มากกว่า โดยเฉพาะช่วงระยะปี 2460 เป็นต้นมา

จากตัวเลขทางสถิติได้ชี้ให้เห็นการเกิดขึ้นของการจำนองที่ดิน การโอน หรือ การหลุดลอยที่ดินของชาวนาเอกราชที่มีลักษณะก้าวกระโดด กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2469 (ค.ศ. 1926 - 27) ปริมาณของจำนวนที่ดินที่จำนองมีเพียง 10 ราย แต่ในปี พ.ศ. 2473 (ค.ศ. 1930 - 31) มีถึง 1,142 ราย และขั้นสูงสุดในปี พ.ศ. 2476 คือ 3,620 ราย (โปรดดูรายละเอียดในตาราง) ^{หน้า 271} และมีปริมาณของการไถถอนคืนน้อยมาก แม้ว่าจะพระราชบัญญัติที่มีความปรารถนาดีโดยออกพระราชบัญญัติห้ามเรียกดอกเบี้ยเกินอัตรา แต่กลไกของรัฐก็ได้ควบคุมอย่างจริงจังในทางปฏิบัติ และการมีที่ดินของชาวนาเอกราชหลุดลอยไปกับการกู้หนี้ยืมสินนั้น ก็เป็นปัญหาทางทุนที่ชาวนาเผชิญมานานนับแต่เริ่มปลูกข้าว และเค้นขักรุนแรงโดยไม่อาจจะฟื้นตัวเอาทางเศรษฐกิจได้อีก ดังนั้น ชาวนาที่ไร้ที่ดินทำกิน (Landless Peasant) ก็เริ่มแพร่กระจายไปทั่วภาคกลาง

ดังนั้น ความแตกต่างทางเศรษฐกิจของชาวนาหรือความแตกต่างทางชนชั้นของชาวนาจึงเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเข้าไปสัมพันธ์กับระบบการค้าและการตลาดแบบทุนนิยม นั่นเอง โดยพ่อค้านายทุนที่เข้าไปสัมพันธ์กันได้ไปเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการผลิตหรือเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีของชาวนาเพียงแต่เข้าไปชุกฉิมทางการแลกเปลี่ยนเท่านั้น

จากความสัมพันธ์ทางการผลิตทั้ง 3 ส่วนคือ ชาวนากับรัฐ ชาวนากับเจ้าที่ดิน และชาวนากับนายทุน ที่เกิดขึ้นกับชาวนา ความแตกต่าง (Differentiation) ทางชนชั้นในหมู่ชาวนาก็เริ่มเค้นขักรุนขึ้นเป็นชาวนาเอกราช ชาวนาเช่า ชาวนารับจ้าง และชาวนาไร้ที่ดิน กระบวนการทางประวัติศาสตร์ได้ใช้เวลานับศตวรรษที่ทำให้ชาวนาไทยเกิดลักษณะทางชนชั้นเช่นนี้ ชาวนาทั้งหมดต่างก็เป็นผู้ผลิตปัจจัยและส่วนเกิน แต่ละชนชั้นต่างก็มีลักษณะการผลิตและลักษณะการต่อสู้ทางชนชั้นที่แตกต่างกัน

ชาวนาเช่า (Tenant)¹ เกิดขึ้นควบคู่กับการเกิดขึ้นของชนชั้นเจ้าที่ดินอิสระที่ยึดครองที่ดินขนาดใหญ่ ไม่ว่าจะเช่ามากหรือน้อยก็ถือเป็นชาวนาเช่าทั้งสิ้น ชนชั้นชาวนาเช่าจะสัมพันธ์กับเจ้าที่ดินอย่างใกล้ชิดทั้งทางด้านการเศรษฐกิจและทางด้านการจิตใจ ปรัชญาอันย่ำแย่ที่ชาวนาเหล่านี้จะเขียนฐานะตนเองขึ้นมาเป็นเจ้าของที่ดินได้ เพราะต้องเผชิญกับความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ไม่เท่าเทียมอีกมากในสังคม เพราะฉะนั้น จึงถูกเอารัดเอาเปรียบในทุกวิถีทางและค่อย ๆ กลายเป็นแรงงานรับจ้างในชนบทในที่สุด ชาวนาเช่าอีกประเภทหนึ่งที่เกิดขึ้นจากการเคลื่อนย้ายจากชาวนาเอกราชมาสู่การเช่านาที่เคยเป็นที่นาของตนเองมาก่อน ทั้งนี้ เพราะต้องสูญเสียที่ดินให้กับเจ้าที่ดินใหม่ และต้องเผชิญกับกระบวนการต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วนั่นเอง

ชาวนารับจ้าง (Wage Labor Peasant) เกิดขึ้นพร้อมกับการขยายผลของการผลิตข้าว ที่ดินจำนวนมากที่อุดมสมบูรณ์ถูกยึดครองโดยผู้ที่ไม่ทำนา ดังนั้น ชาวนารับจ้างจึงเป็นที่ต้องการ เป็นอย่างยิ่ง ชาวนาเหล่านี้ส่วนหนึ่งอพยพมาจากภาคอีสาน รับจ้างทำนาเป็นฤดูกาลในอัตราที่แน่นอน บักหลักสร้างถิ่นฐานอย่างถาวรและรับจ้างตลอดไป ส่วนอีกพวกหนึ่งเกิดจากกระบวนการทางประวัติศาสตร์ทำให้ชาวนาเช่าหรือชาวนาเอกราชมีฐานะยากจนลง อพยพไปสู่ที่ดินแห่งใหม่ ต้องกลายเป็นผู้รับจ้างในท้องถิ่นหรือเป็นพวกที่ถูกยึดทรัพย์สินจนสิ้นเนื้อประดาตัว²

ชาวนาที่จับจองที่ดินในขนาดต่าง ๆ กัน (Peasant Proprietor) ก็จะ เป็นชาวนาที่ได้เปรียบกว่าชาวนาที่กล่าวมาทั้งหมด เพราะเริ่มต้นจากการมีปัจจัยการผลิต

¹ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 พ. 7/10 รายงานประชุมสภาเผยแผ่ ครั้งที่ 3 วันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2473.

²ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 รล. 20/194 ฎีกาเหตุผลเกล้าฯ ถวายความเห็นรวม 4 เรื่อง วันที่ 23 มีนาคม 2474.

³ห.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 ม. 7/10 รายงานประชุมสภาเผยแผ่ ครั้งที่ 3 วันที่ 18 มิถุนายน พ.ศ. 2473.

ที่สำคัญเป็นของตนเอง สภาพของที่ดิน ท่าเล สภาพทางธรรมชาติ และจำนวนสมาชิกในครอบครัวเป็นปัจจัยเสริมที่ทำให้ชาวนาเอกระแตกต่างกัน นอกเหนือจากการเพิ่มขึ้นของประชากร ตลอดจนช่วงของการค้าขายข้าว และการผลิตข้าวของชาวนาเอกระเหล่านี้ มีปริมาณน้อยมากที่สามารถจะยกฐานะของตนเองได้ จากการสำรวจเศรษฐกิจของรัฐในเขตภาคกลางปรากฏตัวเลขเพียง 2 - 3% เท่านั้นที่มีฐานะดี กล่าวคือ จากงานสำรวจของรัฐบาลในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ชี้ชัดถึงตัวเลขว่า ชาวนาที่เขยิบชนชั้นตนเองให้สูงขึ้นจากการทำนานั้นมีเพียง 3% เท่านั้น ในเขตปทุมธานี ไม่มีผู้ใดเลยที่มั่งมี เพราะการทำนาในเขตสามโคก นอกนั้นยากจนโดยมีที่นาลดน้อยลงและสูญเสียไปในที่สุด การโอนถ่ายที่ดินไปสู่ผู้ถือครองรายใหม่ที่เป็นคนจนหรือผู้ร่ำรวยในท้องถิ่นปรากฏอย่างมากมายในช่วง พ.ศ. 2470 - 2478 และก่อน พ.ศ. 2485 นอกจากนี้ การขยายตัวของที่ดินไม่อาจหาที่ดินเพิ่มได้อีกต่อไป ชาวนาเหล่านี้จึงเข้าสมทบกับชาวนาเช่าและชาวนารับจ้างที่เกิดขึ้นในขณะนั้น ส่วนชาวนาเอกระรายย่อยที่ยังสามารถประคับประคองฐานะของตนเองได้ก็ยังไม่ยากจนลงอย่างทันทีทันใด จากการสำรวจของรัฐบาลยืนยันว่าชาวนามีค้อย่อถือการทํานา อาชีพส่วนใหญ่ก็มีแต่การทำนา เท่านั้น² ชาวนาเอกระเหล่านี้จะมีที่นาประมาณ 20 ไร่ และมีปริมาณ 92% ของชาวนาทั้งหมด³

¹ น.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 6 น 10.3ก/3 การชี้แจงการทำนาจังหวัดปทุมธานี วันที่ 8 เมษายน ร.ศ. 130.

² น.จ.ช. เอกสารรัชกาลที่ 7 พ. 13/5 เรื่องความเป็นอยู่และฐานะของชาวนาคามหัวเมืองเนื่องจากราคาเข้าตกค่า

³ น.จ.ช. เอกสาร กส. 15.2/30 สำเนารายงานการสำรวจฐานะความเป็นอยู่ของราษฎรในจังหวัดอ่างทอง วันที่ 27 เมษายน 2475.

ชนชั้นชาวนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น (แบ่งอย่างคร่าว ๆ ตามที่รัฐบาลสมัยนั้นแบ่งก็คือ
ชนชั้นชาวนารวย กลาง คำ¹⁾ มีสิ่ง¹⁾ที่ชาวนาต้องการแต่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ทาง
การผลิตต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นอย่างไม่เท่าเทียมกัน ชนชั้นชาวนาเป็นฝ่ายที่มีใ้สร้างควมสัม-
พันธ์¹⁾ดังกล่าว จึงทำให้ฐานะทางเศรษฐกิจของชาวนาเสียเปรียบและถูกกระทำอยู่ตลอด
เวลา และไม่¹⁾ว่าชนชั้นชาวนาที่แตกต่างกันนี้จะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ชาวนา¹⁾ก็ยังถูก
เอาเปรียบอยู่ตลอดเวลานั้นเอง เหนือสิ่งอื่นใด แม้ว่าชาวนาต่าง ๆ จะเข้ามาผูกพันกับ
ระบบทุนนิยมมากขึ้นเรื่อย ๆ ก็ตาม แต่ใน¹⁾ด้านความรู้สึกนึกคิด หาได้แปรเปลี่ยนไปตาม
ความสัมพันธ์ทางการผลิตดังกล่าวไม่ ชาวนายังคง¹⁾ดำเนินวิธีการผลิตแบบเก่า ยังคงยึดติด
กับชุมชนดั้งเดิมที่มีมาแต่บรรพบุรุษ ยังคงมีความคิดจงรักภักดีต่อผู้มีพระคุณอยู่ ทั้งนี้เพราะ
ด้านหนึ่งนายทุนและรัฐมิได้เข้ามาพัฒนาและเปลี่ยนแปลงจัดการการผลิตของชาวนา เพียง
แต่เข้ามา¹⁾กูดจับส่วนเกินและรูปแบบที่ใช้ "ชู้กรีก" ยังคงใช้รูปแบบเดิมคือ เป็นไพร่-มูลนาย

กล่าวโดยสรุปแล้ว แม้ว่ารัฐศักดินาจะกระจายการถือครองที่ดินสู่ชนชั้นอื่น และ
เปิดประเทศสู่การผลิตเพื่อขาย แต่รัฐศักดินายังคงชู้กรีกและรักษาความสัมพันธ์ทางการผลิต
แบบศักดินาอย่างเข้มแข็ง ในรูปแบบของการเก็บส่วนเกิน และเป็น¹⁾การเก็บส่วนเกินนอก
เหนือเหตุผลทางเศรษฐกิจ ระบบทุนและการแลกเปลี่ยนทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างเมืองกับ
ชนบทโลกชักกันมากขึ้นโดยอาศัยกลไกอำนาจรัฐ เอื้ออำนวย ชนชั้นชาวนาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น
จึงเป็นผลของความสัมพันธ์ทางการผลิตที่ไม่สมคูลย์ ความต่างทางชนชั้นชาวนาจึงเป็น
กระบวนการทางประวัติศาสตร์ที่ค่อยเป็นค่อยไป จนบางครั้งดูเชื่องช้า ทั้งนี้เพราะที่ดิน
ยังคงมีอยู่มาก ประชาชนยังไม่หนาแน่น และ¹⁾ทุนนิยมที่เข้ามามิได้มาแย่งยึดปัจจัยการผลิต
โดยตรง ความแตกต่างจะปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนในช่วงวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลก และ
หลังจากนั้นกระบวนการทางประวัติศาสตร์ก็รุนแรงมากขึ้นเรื่อย ๆ โดยเฉพาะหลังสงคราม
โลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา

¹⁾ห.จ.ช. เอกสาร: กส. 15.2/30 สำเนารายงานการสำรวจฐานะ
ความเป็นอยู่ของราษฎรในจังหวัดอ่างทอง วันที่ 27 เมษายน 2475.

ตารางที่ 1

รายได้จากอาคารคานา พ.ศ. 2394 - 2410

พ.ศ.	คาดว่าจะได้		ได้จริง	
	บาท	ส.ศ.	บาท	ส.ศ.
2394	262,406	87	264,368	37
2398	305,447	25	321,057	75
2402	326,800	87	562,706	87
2406	489,299	25	489,123	87
2410	443,164	87	417,500	25

ที่มา : กทช. จกหมายเหตุรัชกาลที่ 5 มคที่ 176 เลขที่ 6 เรื่องพระบาราโหส่งเงิน
ค่านาปีต่าง ๆ อ่างโน สุทธาคา เลขไวยุทธ์ "การใช้จ่ายเงินแผ่นดินในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (2435 - 2453)," (วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
พ.ศ. 2525) หน้า

ศูนย์วิทยุทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 2

อาคารคานา พ.ศ. 2435 - 2449

พ.ศ.	อาคารคานา	รายได้ของรัฐ	ร้อยละ
2435	698,717	15,378,114	4.54
2436	1,375,861	17,389,673	7.81
2437	1,154,564	17,334,469	6.66
2438	946,858	18,074,690	5.24
2439	1,454,381	20,644,500	7.04
2440	1,476,189	24,808,001	5.95
2441	2,533,863	28,496,029	8.89
2442	2,129,871	29,920,365	7.12
2443	2,522,863	35,611,306	7.08
2444	2,518,991	36,157,963	6.97
2445	2,584,810	39,152,124	6.60
2446	2,407,469	43,458,817	5.54
2447	3,199,496	46,046,404	6.95
2448	3,143,684	51,657,539	6.09
2449	6,944,793	57,014,805	12.18

ที่มา : พ.ศ. 2435 - 2443 จากราชกิจจานุเบกษา เล่ม 20 ร.ศ. 122
 พ.ศ. 2444 - 2449 จากสำนักงานเศรษฐกิจและการคลัง กระทรวงการคลัง
 รายงานแลงบปี ร.ศ. 119 - 125

ตารางที่ 4

แสดงราคาข้าวเปลือก พ.ศ. 2457 - 2476

พ.ศ.	ราคาข้าว/หาบ	พ.ศ.	ราคาข้าว/หาบ
2457	3.85	2467	6.85
2458	4.38	2468	6.94
2459	4.53	2469	6.93
2460	4.85	2470	5.92
2461	8.84	2471	6.09
2462	14.89	2472	6.44
2463	7.23	2473	4.79
2464	5.95	2474	2.98
2465	5.36	2475	3.06
2466	6.35	2476	2.42

ที่มา : สถิติพยากรณ์รายปี ปทท. บรรพที่ 20 พ.ศ. 2480 - 2481 : 515

ศูนย์วิทยพัชการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย